

fugiens, hæresiarchæ illius probra detexit, et male-
sana ejus dogmata solide refutavit: quod quidem
magnifice præstitit, pluraque simul quam alii, ut
quondam sectæ domesticus, de illius placitis nobis
comperta fecisse comperitur: quo etiam nomine
hujusmodi auctoris lucubratio multo in pretio ha-
benda videtur.

III. Hunc autem Alexandri setum primus in lucem
extulit Combefisius (k) ex Emerici Bigotii exemplari,
quod hic in Italiam profectus ab Holstenio magno
munere acceperat. Auctoris stylus duriusculus, at-
que imperitia scribæ adhuc intricatior, quin et
ipsius argumenti perplexitas lectorem interdum
mórat, adeo ut nec lectionem patienter tulerit

(k) Combef. Auct. noviss., part. II, pag. 3 seqq. B

ALEXANDRI EPISCOPI LYCOPOLITANI TRACTATUS DE PLACITIS MANICHÆORUM.

ALEXANDRI LYCOPOLITÆ, QUI EX GEN-
TIBUS AD MANICHÆI OPINIONES CON-
VERSUS FUERAT (1).

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ (2) ΛΥΚΟΠΟΛΙΤΟΥ ΕΠΙΣΤΡΕ-
ΨΑΝΤΟΣ ΕΞ ΕΘΝΩΝ ΠΡΟΣ ΤΑΣ ΜΑΝΙΧΑΙΟΥ
ΔΟΣΑΣ.

CAP. I. *Philosophiæ Christianæ præstantia. In Christianis hæreseum origo.*

Christianorum philosophia simplex appellatur.
Hæc nimirum instituendis moribus plurimum navat
operam, certioris veritatis de Deo sermones ob-
scure insinuans; quorum caput, rei hujus diligen-
tiam merito omnes admiserint, ubi causa efficiens
nobilissima antiquissimaque, atque omnium auctor,
ab illis statuitur. Relictis namque his, qui mores
consectantur, quæ operosiora sunt, qualis videlicet
virtus moralis est et rationalis, quæcunque item de
moribus, deque vitiis et affectibus dicuntur, circa
præceptiones morantur: haud quidem elementa
reddentes quibus unaquæque virtus paranda sit;
crassiora vero præcepta, sic quasi temere conge-
rentes: quorum auditu commune vulgus, ut expe-
rientia discimus, ad modestiam valde proficit, insi-
detque eorum moribus pietatis character, vivificans,
quæ ex tali consuetudine morum compositio indo-
lesque contrahitur, paulatimque ad boni honestique
ducens appetitum.

Hac vero a sequentium turba in multas divisa
quæstiones, exstiterere plures, ut fere in iis sit qui

(1) Interprete Francisco Combefisio.

(2) Ἀλέξ. Photius in *Epitome de Manichæis*,
quam edidit cl. Montfauconius *Bib. Coisl.* pag. 354,

A Henricus Valesius, vir summus, inquit laudatus
Combefisius. Qui et de se ipso deque sua interpre-
tatione ista subdit: « Mibi quoque, fateor, non
unam fixit crucem, non tam scriptoris λογὸν, ac si
quid ejus nævis ascribi potest (quibus non adeo
sordere existimem) quam exscribentis manus, sive
menda priori exemplari hærebant, sive ipsa adjecit.
Factum tamen spero, ut qua insudavi opera, omnem
lectori prope reflexerim, ac quibus hæreat, pauca re-
liquerim. » Hæc ille. Cujus editionem quæ una ex-
stat, emendatiorem nitidioremque proferimus; et
quo planior operis contextus evadat, illud in sec-
tiones partitum exhibemus.

Χριστιανῶν φιλοσοφία ἀπλῆ καλεῖται. Αὕτη δὲ ἐπὶ
τὴν τοῦ ἡθους κατασκευὴν τὴν πλείστην ἐπιμέλειαν
ποιεῖται, αἰνιττομένη περὶ τῶν ἀκριβεστέρων λόγων
περὶ Θεοῦ· ὧν τὸ κεφάλαιον τῆς περὶ ταῦτα σπου-
δῆς εἰκότως ἂν ἅπαντες ἀποδέξαιτο, ἔνθα τὸ ποιη-
τικὸν αἷτιον τιμωτάτον τίθενται καὶ πρῶτότατον,
καὶ πάντων αἷτιον τῶν ὄντων. Ἐπεὶ καὶ τοῖς ἡθικοῖς
τὰ ἐργωδέστερα παραλείποντες, οἷον τίς τε ἡ ἡθικὴ
ἀρετὴ καὶ λογικὴ, καὶ ὅσα λέγεται περὶ ἡθῶν καὶ
παθῶν, περὶ τὸν ὑποθετικὸν διατρέβουσι τόπον· στοι-
χεῖα μὲν πρὸς ἐκάστης ἀρετῆς ἀνάληψιν οὐκ ἀποδι-
δόντες· παραγγέλματα δὲ παχύτερα, ὡς ἐτύγχανεν,
ἐπισωρεύοντες, ὧν ὁ πολὺς δῆμος ἀκούων, ὡς ἐκ τῆς
πεύρας ἔστι μαθεῖν, σφόδρα ἐπιδίδωσιν εἰς ἐπιείκειαν,
καὶ τῆς εὐσεβείας χαρακτήρ ἐνιζάνει αὐτῶν τοῖς
ἡθεσιν, ἀναξωπυρῶν τὸ ἐκ τῆς τοιαύτης συνηθείας
συνεκλημμένον ἡθος, καὶ κατ' ὀλίγον εἰς τὴν τοῦ κα-
λοῦ αὐτοῦ δρεξίν ὀδηγῶν.

Εἰς πλείστα δὲ ταύτης ὑπὸ τῶν ἐπιγενομένων με-
ρισθείσης ζητήσεις, συνέστησαν πλείονες, καθάπερ

urbis Lycorum præsullem fuisse hunc scriptorem
testatur his verbis: "Ο τε τῆς πόλεως Λύκων Ἀλέ-
ξανδρος τοῖς ἀρχιερατικοῖς ἐγκεχειρισμένος νόμους.

ἐν τοῖς ἐριστικοῖς, ἀφ' ὧν ἐντρεχεστέρους μὲν ἄλλους ἑτέρων μᾶλλον καὶ ζητητικωτέρους, ὡς ἂν τις εἴποι, γεγονέναι συμβέβηκε· καὶ τινες ἤδη καὶ αἵρέσεων προὔστησαν· ἀφ' ὧν ἡ κατὰ τὸ ἦθος ἄδηλος κατασκευὴ ἐμαραίνεται· τῆς μὲν κατὰ τὸν λόγον ἀκριβείας οὐκ ἐφικνουμένων τούτων, ὅσοι τῶν αἵρέσεων ἠγεῖσθαι ἠξίου· τοῦ δὲ πολλοῦ πλήθους στασιαστικώτερον πρὸς αὐτὸ διατεθέντος. Κανόνος δὲ οὐδενὸς ὑπόντος οὐδὲ νόμων, ἀφ' ὧν τῶν ζητήσεων πορίσασθαι λύσιν, καθάπερ δὲ ἐν τοῖς ἄλλοις ἡ φιλοτιμία εἰς ὑπερβολὰς ἐκπίπτουσα, οὐκ ἔστιν ὃ τι οὐ λυμίνεται.

velut in aliis, honoris contentio in nimietatem adducta atque excedens, non est cui labem noxamque non afferat.

CAP. II. *Manichæi, seu Manetis, ætas. Primi discipuli. Duo principia. Materia Manichaica.*

Οὕτω δὲ καὶ ἐπὶ τούτων, τῇ καινότητι τῶν δοξῶν ἑκάτερος τὸν πρὸ αὐτοῦ ὑπερβάλλεσθαι σπουδάζων, εἰς ἀνήνυτον πρᾶγμα τὴν ἀπλήν ταύτην ἐμβεβλήκασι φιλοσοφίαν· ὡσπερ ὁ λεγόμενος Μανιχαῖος, ὃς Πέρσης μὲν τις ἐστὶ τὸ γένος· καὶ γέ τις Πάπος (3) τοῦνομα πρὸς ἡμᾶς ἐγένετο τῆς τοῦ ἀνδρὸς δόξης ἐξηγητῆς, καὶ μετὰ τοῦτον Θωμᾶς, καὶ τινες ἕτεροι μετ' αὐτούς. Αὐτὸς δὲ ἐπὶ Θυαλεριανού μὲν γεγονέναι λέγεται, συστρατεῦσαι τε Σαπύρω τῷ Πέρση· προσκρούσαντα δὲ τι τούτῳ ἀπολωλέναι. Τοιαῶδε οὖν τις φήμη τῆς ἐκείνου δόξης ἀπὸ τῶν γνωρίμων τοῦ ἀνδρὸς ἀφίκετο πρὸς ἡμᾶς. Δύο ἀρχὰς ἐτίθετο, Θεὸν καὶ ὕλην. εἶναι δὲ τὸν μὲν Θεὸν ἀγαθόν, τὴν δὲ ὕλην κακόν. Ἀγαθῷ δὲ πλεῖον τὸν Θεὸν ὑπερβάλλειν ἢ κακῷ τὴν ὕλην. τὴν δὲ ὕλην λέγει οὐχ ἦν Πλάτων τὴν πάντα γινομένην, ὅτ' ἂν λάβῃ ποιότητα καὶ σχῆμα· δι' ὃ πανδοεχὴ καὶ μητέρα καὶ τιθὴν καλεῖ· καὶ Ἀριστοτέλης τὸ στοιχεῖον, περὶ ὃ τὸ εἶδος καὶ ἡ στέρησις· ἀλλ' ἕτερόν τι παρὰ ταῦτα. τὴν γὰρ ἐν ἐκάστῳ τῶν ὄντων ἄτακτον κίνησιν, ταύτην ὕλην καλεῖ. Συντετάχθαι δὲ τῷ Θεῷ δυνάμεις ἑτέρας, οἷον ὑπὲρτίδας, ἀγαθὰς πάσας· καὶ ἄλλας τῇ ὕλῃ ὁμοίως πάσας κακάς. τὸ δὲ λαμπρὸν καὶ τὸ φῶς καὶ τὸ ἄνω, πάντα ταῦτα σὺν τῷ Θεῷ εἶναι· τὸ ἀμυδρὸν δὲ καὶ τὸ σκότος καὶ τὸ κάτω σὺν τῇ ὕλῃ. εἶναι δὲ καὶ τῷ Θεῷ ὀρέξεις, ἀλλὰ καὶ ταύτας ἀγαθὰς· καὶ τῇ ὕλῃ ὁμοίως, ἀλλὰ πάσας κακάς.

CAP. III. *Manichæi deliria circa materiam.*

Εἰς ἐπιθυμίαν οὖν ποτε τὴν ὕλην ἐλθεῖν εἰς τὸν ἄνω ἀφικέσθαι τόπον· ἀφικομένην δὲ, θαυμάσαι τὸ τε λαμπρὸν καὶ τὸ φῶς ὅσον ἦν παρὰ τῷ Θεῷ. Καὶ δὴ θέλειν τὴν ἀρχὴν ταύτην κατασχεῖν, τὸν Θεὸν παρωσαμένην. τὸν δὲ καὶ βεβουλήσθαι μὲν ταύτην τιμωρήσασθαι, ἀπορεῖν δὲ κακοῦ, ὧ καὶ τιμωρήσεται· μὴ γὰρ εἶναι κακὸν ἐν Θεοῦ οἴκῳ. Πέμψαι οὖν τινα δύναμιν τὴν ὑφ' ἡμῶν καλουμένην ψυχὴν, ἐπὶ τὴν ὕλην, ἥτις αὐτῇ διὰ πάσης μιχθήσεται. Ἔσεσθαι γὰρ τῆς

(3) Πάπος. Πάππης dicitur in *Anathematismis* editis a Cotelerio ad *Recognitiones Clementinas*, num. 3. Dicitur quoque Πάππης in iisdem *Anathematismis* a Tollio evulgatis in *Insign. Itiner. Ital.* pag. 145. Hinc frustra sunt Caveus et Vasnagius

A contentioni student, alii aliis solertiores, argutiisque ac quæstionibus, ut sic dicam, sagaciores : ita sane ut jam quoque hereseon sectarumque antistites parentesque emergerint : per quos in obscurum adducta ac labefactata morum institutio est : dum ii certam sermonum veritatem non assequuntur (quotquot nimirum sectis antistari volunt), plebsque ac vulgus inde in rixas ac contentiones majorem in modum excitatur. Cumque nulla suppetat regula, nullæ præsto sint leges, unde eorum quæ in quæstionem veniunt, solutionem nancisci liceat, sed

B Sic in his quoque, dum opinionum novitate quisque se priorem ac superiorem superare contendit, philosophiam quæ simplex sit, eo tandem adduxerunt, ut præstari non possit. Talis exstitit, quem Manichæum vocant, natione Persa ; cujus ad nos opinionis doctor Papus nomine, et post eum Thomas, venit, eosque secuti nonnulli alii. Aiunt hominem Valeriano imperatore vixisse, ac Sapor Persarum regi militantem, cum apud illum offendisset, periisse. Ejusmodi vero viri illius opinionis fama, ab ejus familiaribus ad nos permeavit. Duo ponebat principia, Deum et materiam. Deum autem bonum dicebat, materiam malum affirmabat. Bono Deum magis præcellere, quam malo materiam. Materiam vero vocat non quam Plato dicit, quæ omnia fiat, tunc, cum qualitatem figuramque receperit : unde et omnium susceptricem et matrem et nutricem vocat : Aristoteles quoque elementum, circa quod forma et privatio versantur ; sed aliud quid præter illa. Qui enim in rebus singulis motus incompositus est, hunc materiam appellat. A Deo stare virtutes alias, velut ancillas, omnes bonas ; aliasque similiter a materia, omnes malas. Porro splendidum et lucem ac superius, cuncta hæc cum Deo esse ; obscurum vero et tenebras ac inferius, cum materia. Quin habere Deum appetitiones, verum has quoque bonas : ac materiam similiter, sed omnes malas.

D Desiderium itaque materiam quandoque inces-sisse, ut in supernum locum evaderet : cumque adeo evasisset, admiratam splendorem ac lucem, quanta apud Deum esset. Atque hunc principatum, repulso Deo atque summoto, sibi voluisse arripere. Deum porro etiam deliberasse in eam animadvertere ; sed mali copiam quo ipsam puniret, non habuisse, quippe cum non sit malum aliquod in Dei domo. Misisset igitur virtutem quamdam,

quorum ille hoc loco reponit *Agapium* Manetis discipulum, qui *Heptalogum* composuit ; hic vero *Addum*, quem *Buddam* alii vocant : ut recte animadvertit Wesselingius in lib. *Probabil.*, cap. 28, pag. 219.

quam nos animam vocamus, in materiam, quæ illi omni immisceatur. Fore namque materiæ mortem, cum tandem postea virtus hæc ab illa separabitur.

Sic igitur per Dei providentiam, commistam materiæ esse animam, dissimili rem quamdam dissimilem. Per hanc vero interim mistionem, cum materia vitium pariter contraxisse, ac laborasse animam. Quemadmodum enim in malo vase, quod in illo existit, haud raro pari qualitate mutatur, sic nimirum etiam in materia tale quid passam animam, a sua deteriore factam indole, in malitiæ commercium transisse. Ejus vero Deum misertum, aliam quamdam virtutem misisse, quam nos δημιουργόν (rerum scilicet opificem ac creatorem) vocamus : quæ cum venisset, et ad mundi creationem aggressa esset, illud virtutis a materia secrevisse, quod ex mistione nihil vitii ac labis contraxisset ; atque hinc solem et lunam primum condita esse : quod vero pauxillum aliquid ac mediocre hausisset, id stellas cælumque omne factum esse. Extra mundum autem ejectam, ex sole et luna secretam materiæ partem, esseque ignem illum, cui vis quidem urendi insit, cum ipse tenebrosus et lucis expers, ac nocti consimilis sit. In reliquis vero elementis et stirpibus et animalibus, in hac rerum universitate versantibus, inæqualiter ferri commistam divinam virtutem. Proptereaque mundum conditum esse, et in illo solem et lunam, quæ rerum ortui interituique præsideant, divinam semper virtutem a materia separando, atque ad Deum transmittendo.

CAP. IV. Lunæ augmentum et decrementum : nugæ in ea Manichaicæ. De homine et Christo somnia. Absinentiæ insulsa ratio.

Hæc nempe molitum esse, ut demiurgo ac creatori virtus alia suppetat, quæ ad solis lucis splendores trahat : esseque rem manifestam, velut quis dicat, cæco. Lunam enim augmentum faciendo virtutem accipere, quæ separatur a materia, ac per hoc tempus ea plenam evadere. Ubi vero plena fuerit, inter decrescendum ad solem remittere, solem vero ad Deum abire. Idque adeo cum præstiterit, exspectare rursus dum alio plenilunio anima ad ipsum commigret : quam similiter assumptam, ad Deum sponte sinat transire. Atque id in omne ævum pensi habere atque operæ.

Sed et in sole ejusmodi simulacrum conspici, qualis est forma hominis ; ambitiosiusque eniti materiam ut ex se ipsa condat hominem, omni sua commista virtute, qui ipse quoque animæ quidpiam habeat : multum tamen contulisse formam, ut homo majus aliquod, præ reliquis animantibus, commercium nancisceretur divinæ virtutis. Esse enim hominem divinæ virtutis imaginem : Christum vero esse mentem. Qui cum aliquando e supernis cælique axe venisset, hujus plurimam partem virtutis ad Deum dimisisse. Ac demum in crucem actum, per eum modum scientiam præbuisse ; divinamque aptasse virtutem, ut in materia crucifigeretur. Quia igitur divinæ voluntatis ac decreti est ut ma-

ύλης θάνατον, τον μετά ταῦτά ποτε τῆς δυνάμεως ταύτης χωρισμόν.

Οὕτως οὖν κατὰ πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ μεμίχθαι τὴν ψυχὴν τῇ ὕλῃ, ἀνόμοιόν τι πρᾶγμα ἀνομοίω. Ἐν δὲ τῇ μίξει συμπαθεῖν τῇ ὕλῃ τὴν ψυχὴν. Ὅσπερ γὰρ ἐν φαύλῳ ἀγγεῖῳ συµμεταβάλλεται πολλάκις τὸ ἐνυπάρχον, οὕτω δὲ καὶ ἐν τῇ ὕλῃ τοιοῦτό τι τὴν ψυχὴν παθοῦσαν, παρὰ τὴν οὖσαν ἰλαττωσθαι φύσιν εἰς μετουσίαν κακίας. Οἰκτεῖραι οὖν τοῦτο τὸν Θεόν, καὶ πέμψαι τινὰ ἐτέραν δύναμιν, ἣν ἡμεῖς καλοῦµεν δημιουργόν· ἧς δὴ ἀφικομένης, καὶ τῇ κοσμοποιίᾳ ἐπι-
B κεχειρηκυίας, ἀποκεκρίσθαι τῆς ὕλης ἐκεῖνο τῆς δυνάμεως, ὅσον ἀπὸ τῆς μίξεως οὐδὲν ἦν ἄτοπον πεπονθός, καὶ γεγονέναι ἥλιον καὶ σελήνην πρῶτον· τὸ δὲ ἐν μετρίᾳ γεγονὸς κακία ἀστέρων καὶ τὸν οὐρανὸν σύμπαντα. Τῆς οὖν ὕλης, ἧς ἀπεκρίθησαν ἥλιος καὶ σελήνη, τὸ μέρος ἐκτὸς τοῦ κόσμου ἀπεληλάσθαι, καὶ εἶναι ἐκεῖνο πῦρ, καυστικὸν μὲν, σκοτῶδες δὲ καὶ ἀφεγγές, νυκτὶ προσόμοιον. Ἐν δὲ τοῖς ἄλλοις στοιχείοις καὶ φυτοῖς καὶ ζώοις, τοῖς ἐν τούτοις, ἀνωμάλως φέρεσθαι τὴν θεῖαν δύναμιν μεμιγμένην. Δι' ὃ δὴ καὶ τὸν κόσμον γεγονέναι, καὶ ἐν αὐτῷ ἥλιον καὶ σελήνην ταῖς γενέσεσι καὶ ταῖς φθοραῖς, ἀεὶ τὴν δύναμιν τὴν θεῖαν τῆς ὕλης ἀποχωρίζοντας καὶ πρὸς τὸν Θεὸν παραπέμποντας.

Ἐπεὶ γὰρ τοι τῷ δημιουργῷ ἐτέραν δύναμιν ἐπὶ τὸ φωτοειδὲς τοῦ ἡλίου καθέλκουσαν ταῦτα διαπραγματεύσασθαι· καὶ εἶναι καὶ ἐμφανὲς τὸ πρᾶγμα, καὶ, ὡς ἂν τις εἴποι, τυφλῷ δῆλον. Ἐν μὲν γὰρ ταῖς αὐξήσεσι τὴν σελήνην λαμβάνειν τὴν ἀποχωριζομένην δύναμιν ἀπὸ τῆς ὕλης, καὶ πλήρη γίνεσθαι ταύτης τὸν χρόνον τοῦτον. Πληρωθεῖσαν δὲ, ἐν ταῖς μειώσεσιν εἰς τὸν ἥλιον ἀναπέμπειν· τὸν δὲ πρὸς τὸν Θεὸν ἀπιέναι. Ποιήσαντα δὲ τοῦτο, ἐκδέχεσθαι πάλιν τῆς ἀπὸ τῆς ἐτέρας πανσελήνου πρὸς αὐτὸν τῆς ψυχῆς μετοίκησιν· καὶ παραλαβόντα ὁμοίως πρὸς τὸν Θεὸν ἔἴν αὐτομάτως φέρεσθαι. Καὶ τοῦτο διὰ παντὸς ἐκ-
D πνεῖν.

Καὶ εἰκόνα δὲ ἐν ἡλίῳ ἐωρᾶσθαι τοιαύτην, οἷόν ἐστι τὸ τοῦ ἀνθρώπου εἶδος· καὶ ἀντιφιλοτιμήσασθαι τὴν ὕλην ποιῆσαι τὸν ἄνθρωπον ἐξ αὐτῆς κατὰ τὴν διὰ πάσης αὐτῆς τῆς δυνάμεως μίξιν, ἔχοντα καὶ αὐτόν τι τῆς ψυχῆς· πολὺ μὲντοι συμβεβλήσθαι τὸ εἶδος εἰς τὸ πλεῖον τι παρὰ τὰ ἄλλα θνητὰ ζῶα τῆς δυνάμεως τῆς θείας τὸν ἄνθρωπον μετασχεῖν. Ὑπάρχειν γὰρ αὐτὸν θείας δυνάμεως εἰκόνα· τὸν δὲ Χριστὸν εἶναι νοῦν. Ὅν δὴ, καὶ ἀφικόμενόν ποτε ἀπὸ τοῦ ἄνω τόπου, πλεῖστόν τε τῆς δυνάμεως ταύτης πρὸς τὸν Θεὸν λελευκέναι. Καὶ δὴ καὶ τὸ τελευταῖον ἀνασταυρωθέντα παρασχέσθαι γνώσιν τοιῶδε τρόπῳ· καὶ τὴν δύναμιν τὴν θεῖαν ἐνηρμόσθαι, ἐνεσταυρωσθαι τῇ ὕλῃ. Ἐπεὶ οὖν ἀπόλλυσθαι τὴν ὕλην ἐστὶ Θεοῦ δόγμα,

ἀπέχεσθαι μὲν ἐμφύχων πάντων, σιτιζέσθαι δὲ λάχανα, καὶ πᾶν ὅτι ἀναίσθητον. Ἀπέχεσθαι δὲ γάμων καὶ ἀφροδισίων καὶ τεκνοποιίας, ἵνα μὴ ἐπιπλεῖον ἢ δύναμις ἐνοικήσῃ τῆ ὕλῃ κατὰ τὴν τοῦ γένους διαδοχὴν· μὴ ἐξάγειν δὲ ἑαυτοὺς, μηχανωμένους κάθαρσιν ὧν ἐλυμήνατο ἡ μίξις τῆς ὕλης τὴν δύναμιν.

CAP. V. Solis ac lunæ cultus sub Deo. Manichæis in Græcorum fabellis quæsitæ præsidia. Scripturarum auctoritas ac fides Manichæis sprete.

Τὰ μὲν κεφαλαιωδέστερα ὧν λέγουσιν, ἐστὶ ταῦτα. Τιμῶσι δὲ μάλιστα ἥλιον καὶ σελήνην, οὐχ ὡς θεοὺς, ἀλλ' ὡς ἰδὸν δι' ἧς ἔστι πρὸς θεὸν ἀφικέσθαι. Ἀποχωρισθείσης δὲ ἀκριβῶς τῆς θείας δυνάμεως, τὸ ἐξω πῦρ φασί, συμπεσόν, ἑαυτὸ τε καὶ τὸ ἄλλο σύμπαν, ὅτι δ' ἂν λείπηται τῆς ὕλης, συγκαταφλέξειν. Οἱ δὲ ἐν τούτοις χαριέστεροι καὶ Ἑλληνικῶν οὐκ ἄπειροι λόγων ἀναμιμνήσκουσιν ἡμᾶς ἐκ τῶν οικείων. Ἐκ μὲν τῶν τελεσῶν τὸν κατατεμνόμενον Διόνυσον τῷ λόγῳ ἐπιφημίζοντες, ὑπὸ τῶν Τιτάνων, καθάπερ λέγουσιν αὐτοὶ, τὴν θείαν δύναμιν μερίζεσθαι εἰς τὴν ὕλην· ἐκ δὲ τῶν ποιήσεων τῆς γιγαντομαχίας, ὅτι μὴδὲ αὐτοὶ ἠγνόησαν τὴν τῆς ὕλης κατὰ τοῦ θεοῦ ἀνταρσίαν. Ἐγὼ δὲ, ὡς μὲν ταῦτα οὐχ ἱκανὰ ψυχαγωγῆσαι τοὺς ἀβασανίστως τὸν λόγον προσιεμένους, οὐκ ἂν εἴποιμι, ὅπουγε καὶ τινὰς τῶν συνεσχολαχότων ἡμῖν ἐν τῷ φιλοσοφεῖν μετέστησεν ἡ τοιαύτη ἀπάτη τῶν λόγων πρὸς ἑαυτὴν· εἰς ἐξέτισιν δὲ ὅπως ἔχει νῦν ἑμαυτὸν καθεῖς, ἀπορῶ τί χρήσωμαι. Οὔτε γὰρ διὰ τινῶν λόγων νενομισμένων εἰσὶν αὐτῶν αἱ ὑποθέσεις, ἵνα κατὰ ταύτας τὴν ζήτησιν ποιησώμεθα· οὔτε τινὲς ἀρχαὶ ἀποδείξεων, καὶ ἵνα τὸ ταύταις ἐπάμενον θεασώμεθα· ἔρμαιόν τε ἀληθῶς ἐστὶ τὸ τῶν ἀπλῶς λεγομένων φιλοσοφεῖν. Οἱ τὰς παρ' αὐτοῖς γραφὰς παλαιὰς τε καὶ νέας ὑποστησάμενοι, θεοπνεύστους εἶναι ὑποτιθέμενοι, τὰς σφῶν αὐτῶν δόξας ἐντεῦθεν περαίνουσι· καὶ ἐλέγχεσθαι μόνον τῆνικαῦτα δοκοῦσιν, ἐάν τι μὴ ταύταις ἀκόλουθον ἢ λέγεσθαι ἢ πράττεσθαι ὑπ' αὐτῶν συμβαίνει. Καὶ ὅπερ αἱ παρὰ τοῖς φιλοσοφοῦσι καθ' Ἑλληνας τῶν ἀποδείξεων ἀρχαὶ αἱ προτάσεις διάμεσοι, τοῦτο παρ' αὐτοῖς ἐστὶν ἡ τῶν προφητῶν φωνή. Ἐνταῦθα δὲ τούτων μὲν ἀπάντων ἐκβαλλομένων, λεγομένων δὲ ὧν πρότερον ἐπεμνήσθη ἄνευ τινὸς ἀποδείξεως· ἀναγκαίου δὲ ὄντος μετὰ λόγου ποιήσασθαι τὴν ἀπόκρισιν, ἀλλὰ μὴ πιθανώτερα ἕτερα παραθεῖναι καὶ μᾶλλον ψυχαγωγεῖν· χαλεπωτέρα ἢ ἔφοδος, καὶ ἔτι μᾶλλον δυσκολωτέρα, ὅτι καὶ ποικίλους τοὺς λόγους ποιῆσθαι δεῖ. Οἱ τε γὰρ ἀκριβέστεροι τοὺς ὑπὸ τούτων ἄνευ τινὸς πίστεως προκατειλημμένους λάθοιεν ἂν, εἰ, ὅτε εἰς ψυχαγωγίαν γένοιτο, εἰς τὰς αὐτὰς λαθὰς ἐμπεσοῦνται· ἐξ ὁμοίων γὰρ γεγονέναι δοξάζουσι. Διὸ πολλῆς καὶ μεγάλης φροντίδος δεῖ, καὶ θεοῦ ὡς ἀληθῶς, ὅς τοῦ λόγου ἠγγήσεται.

Quamobrem multa magnaue opus diligentia est, ac plane Deo, qui ipse dux et auspex erit ser-

monis.

teria pereat, ab iis abstinere quæ animata sunt; vesci vero oleribus, ac si quid est sensus expers. Se quoque abstinere a nuptiis et venereis ac procreandis liberis, ne altiores in materia radices per generis successionem virtus agat; nec se ipsos eximere, conantes emundare, quam sibi virtus ex admista materia labem conscivisset.

Sunt hæc quidem eorum quæ dicunt ac sentiunt principaliora. Colunt vero maxime solem et lunam, non ut deos, sed ut viam qua eis Deum assequi liceat. Sejuncta vero penitus divina virtute, ignem aiunt exteriorem delapsam, ipsum se, ac si quid aliud fuerit materiæ reliquum, combusturum. Qui autem inter eos lepidiores sunt, nec Græcæ eruditionis ac litterarum expertes, ipsi nos ex propriis admonent. Ex cærimoniis quidem ac mysteriis: per Bacchum qui, scissus utero est, significari, dividi in materiam a Titanibus, ut ipsi loquuntur, divinam virtutem: ex poetarum autem fabula gigantum pugnae, indicari, Ne illos quidem materiæ adversus Deum rebellionem nescivisse. Ego sane, quemadmodum hæc haud sufficientia ad eorum deliniendos animos, qui nullo examine sermonem recipiunt, haud inficias ierim, quandoquidem etiam nonnullos, qui una nobiscum philosophiæ navaverunt operam, ejuscemodi sermonum deceptio ad se traduxit; qui tamen modo rem, ut se habeat examinandam aggrediar, quo me vertam nescio. Non enim per legitimas ullas rationes procedunt illorum hypotheses, ut per eas examen instituere liceat. Neque ulla sunt demonstrationum principia, et ut quod sequitur videamus: inventumque re vera et lucrum insperatum eorum est, qui simplicius philosophari dicuntur. Hi, novas sibi veteresque scripturas adhibentes, cum divinitus inspiratas sibi eas statuunt, suas inde opiniones concludunt; tuncque solum argui videntur atque refelli, cum ab eis aliquid non iis consonum aut dici aut agi contigerit. Quodque iis qui Græcorum ritu philosophantur, demonstrationum principia intermediæ propositiones sunt; hoc ipsis est prophetarum vox ac oraculum. Hic autem, cunctis his eliminatis, et cum ea quorum superius memini, absque ulla probatione dicantur; sitque necessarium ut cum ratione responsionem faciamus, non vero probabiliora alia, et quæ magis definire valeant, proponamus: molestior est aggressio, hincque adeo magis ardua, quod et varios instituere sermones necesse est. Qui namque magis accurati certiorisque veritatis sunt, eos latuerint, quos certa quadam credulitate ante admiserint, si, cum ad deliniendum adhiberi contigerit, in easdem ansas necessitatesque inciderint.

CAP. VI. Manichæorum duo principia. Ipsa vexata. Pythagoreorum de principiis opinio. Bonum et malum contraria. A bono victoria.

Duo principia statuunt, Deum et materiam. Si quidem id quod sit atque oritur, ab eo quod est, secernat (Manes), haud perinde mala suppositio; ut neque materia ipsa se ipsam efficiat, et contrariorum rationem recipiat, quæ tum agat tum patiatur: neque rursus alia talia de effectore rerumque auctore intelligantur, quæ nec forte fas sit dicere; tametsi Deus ad effecta, materia non indigeat, cum omnia in substantia et quæ vere existant ad illum sensu effici nihil prohibeat. Sin autem, quod magis dici videtur, sub ipso inordinatus rerum motus materia est, primum quidem incaute ac imprudens aliud efficiens (etsi maleficum) constituit: nec quid inde sequatur animadvertit; nempe, si necesse omnino sit ut Deus et materia supponantur, aliam quoque materiam Deo suppositum iri: ut videlicet ambobus efficientibus materia subjecta sit. Pro duobus igitur, quatuor nobis principia præstare monstrabitur.

Admiranda vero et ab illo posita utrimque distinctio. Si enim hoc Deum existimat, quod bonum, vultque vere existere quod est illi contrarium; quidam velut Pythagorici quidam malum ipsi contrarium ponit? Ferendum sane magis, ut ab illis duo principia dicantur, bonum et malum; inter se continue pugnantia, cum tamen bonum malo prævaleat. Nam si malum superaret, interirent omnia. Prorsus enim materia secundum se, neque corpus est, neque omnino incorporeum aliquid; at neque simpliciter hoc aliquid: sed indefinita quædam, quæ forma accedente finiatur ac terminetur, velut ignis meta ac pyramide; octaedro (octonorum corporum sessu) aer; icosaedro (vicenorum) aqua; quadrantali, terra. Quonam igitur modo materia inordinatus motus elementorum existit? Per se itaque subsistens vereque existens non est: nam si motus, in subjecto est; non videtur autem talis esse materia, quin imo primum subjectum et incompositum, et ex quo reliqua.

Quando igitur motus inordinatus est materia, semperne mobili conjunctus erat, aut aliquando ab eo separatus? Certe, si ullo unquam tempore per se erat, sic utique non erat: nullus enim motus sine subjecto est. Si vero semper in subjecto erat, sic rursus duo statuentur principia, quod movet et quod movetur. Utri igitur horum tribuetur, ut cum Deo primum illud constituamus?

CAP. VII. Vindicatus ab inordinatione motus. Circularis. Rectus. Generationis et corruptionis. Alterationis et sensum afficientis qualitatis.

Accedit sermoni appendix illa prorsus extorris, inordinatum. Quando enim motus non fuerit, merito dicatur. Quænam vero etiam motuum materia? Num qui rectus est, an circularis; vel quæ qualitate sensum afficiente mutantur, vel generationis ac corruptionis motus? Enimvero circularis motus, sic decorus est et compositus, ut rerum universitatis ordini ascriptus sit: nec Manichæorum sensu hic culpandus videatur, in quo sol et luna, quos

A Δύο ἀρχὰς ὑποτίθενται, Θεὸν καὶ ὕλην. Εἰ μὲν τὸ γιγνόμενον τοῦ ὄντος ἀποχωρίζει, οὐχ ὁμοίως φαύλη ἢ ὑπόθεσις, ἵνα μήτε ἡ ὕλη ἑαυτὴν ποιῆ, καὶ τῶν ἐναντίων ἀποδέχεται λόγον, ποιούσά τε καὶ πάσχουσα· μήτ' αὖ τοιαῦτα πάλιν ἕτερα περὶ τὸν ποιητικὸν αἴτιον θεωρῆται, ἀ οὐδὲ λέγειν ἴσως θέμις· καίτοι οὐ δεομένου τοῦ Θεοῦ πρὸς τὰ ἀποτελέσματα ὕλης, ἐν ὑποστάσει δυναμένων γίνεσθαι πάντων πρὸς ἐκεῖνον τὸν νοῦν· εἰ δὲ, ὅπερ μᾶλλον λέγεσθαι δοκεῖ, ὑπ' αὐτοῦ ἡ ἄτακτος κίνησις τῶν ὄντων ἐστὶν ὕλη, πρῶτον μὲν λανθάνει ἑαυτὸν ἕτερον ποιητικὸν αἴτιον ὑφίσταμενος (κακοποιὸν μέντοι)· οὐχ ὁρᾷ δὲ καὶ τὸ ἐπόμενον, ὅτι, εἰ Θεὸν πάντως ὑποστατέον καὶ ὕλην, ἕτερα τις ὕλη τῷ Θεῷ ὑποστήσεται· ἵνα ἑκατέρω τῶν ποιητικῶν αἰτίων ἡ ὑποκειμένη ὑπάρχη ὕλη. Ἀντὶ τούτων B δύο τέτταρας ἡμῖν ποιῶν ἀρχὰς ἐπιδειχθήσεται.

Θαυμαστὴ δὲ καὶ ἡ ἀντιδιαίρεσις. Εἰ γὰρ Θεός ἐστι παρ' αὐτῷ, ὅπερ τὸ ἀγαθόν, καὶ βούλεται ὑφίστασθαι αὐτῷ ἐναντίον, διὰ τί οὐ καθάπερ τινὲς τῶν Πυθαγορείων τὸ κακὸν αὐτῷ ἀντιτίθουσιν; Ἄνεκτότερον γοῦν ὑπ' ἐκείνων λέγεσθαι δύο εἶναι ἀρχὰς, τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν· στασιάζειν δὲ ταύτας συνεχῶς, ἐπικρατεῖν δὲ τὸ ἀγαθόν. Εἰ γὰρ τὸ κακὸν ὑπερέχοι, φθαρῆσθαι πάντα. Ὅλως γὰρ καθ' ἑαυτὴν μὲν ἡ ὕλη οὔτε σῶμά ἐστιν, οὔτε ἀκριβῶς ἀσώματόν τι, οὔτε ἀπλῶς τόδε τι· ἀλλὰ ἀόριστός τις προσλαβοῦσα τὸ εἶδος γίνεταί ὠρισμένη· οἷον τὴν πυραμίδα μὲν πῦρ· τὸ ὀκτάεδρον δὲ ἀήρ· τὸ εἰκοσάεδρον δὲ ὕδωρ· κύβον δὲ γῆ. C Πῶς οὖν ἐστὶ τῶν στοιχείων ἡ ἄτακτος κίνησις ἢ ὕλη; Καθ' ἑαυτὴν μὲν οὖν οὐκ ἔστιν ὑποστατή· εἰ γὰρ κίνησις, ἐν τῷ κινουμένῳ· οὐ δοκεῖ δὲ τοιοῦτον εἶναι ἡ ὕλη, ἀλλὰ μᾶλλον τὸ πρῶτον ὑποκείμενον καὶ ἀβύθμιστον, καὶ ἀφ' οὗ τὰ ἄλλα.

Ἐπεὶ τούτων ἡ ἄτακτος κίνησις ἐστὶν ἡ ὕλη, πότερον ἦν ἀεὶ σὺν τῷ κινουμένῳ, ἢ ποτὲ κεχώρισταί τούτου; Εἰ μὲν γὰρ ποτὲ ἦν καθ' αὐτήν, οὕτω γε οὐκ ἂν ἦν· οὐδὲ μὲν γὰρ κίνησις ἄνευ τοῦ κινουμένου· εἰ δὲ ἀεὶ ἐν τῷ κινουμένῳ ἦν, πάλιν αὖ δύο ἀρχαὶ οὕτω γε ὑποστήσονται, τὸ κινοῦν καὶ τὸ κινούμενον. Ποτέρω οὖν αὐτῶν ψηφίζεται, ἵνα ἐκεῖνο μετὰ τοῦ Θεοῦ ὑπο- D στησώμεθα πρῶτον;

Πρότερον δὲ τῷ λόγῳ ἐφ' ὅλκιον τὸ ἄτακτον ἐξόριστον παντελῶς τοῦτο. Ὅποτε γὰρ μὴ κίνησις, εἰκότως ἂν λέγοιτο. Τίς δὲ καὶ τῶν κινήσεων ἡ ὕλη; Πότερον ἡ κατ' εὐθείαν, ἢ ἡ κυκλοφορητική· ἢ ἡ κατ' ἀλλοίωσιν, ἢ ἡ κατὰ γένεσιν καὶ κατὰ φθοράν; Ἄλλ' ἡ μὲν κυκλοφορητικὴ οὕτω κοσμία, ὥστε τῇ τοῦ παντὸς ἀποδέδοται τάξει. Οὐ κατὰ τούτους δὲ ταύτην αἰτιασθαι, ἐν ἧ ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη, οὐς μόνους θεῶν αἰδεῖσθαι φασιν· ἀλλὰ τὴν ἐπ' εὐθείας· ἀλλὰ

καὶ ταύτη πέρας ἐστίν, ἢ τοῦ ἰδίου τόπου τεύξις. Πάντη γὰρ τὸ γῆινον πέπαυται κινούμενον, ὅτ' ἂν γῆς ἐπιλάβηται· πᾶν δὲ ζῶον καὶ φυτὸν αὐξανόμενον, ὅτ' ἂν τοῦ ἰδίου ὄρου ἐφίκηται. Ἄσπερ ἡ τούτων στάσις εὐλογώτερος ἂν θάνατος γένοιτο τῇ ὕλῃ ἢ ὑπ' αὐτῶν ταύτης πλεκομένη ἀνήλυτος τελευτή. Τὴν δὲ κατὰ γένεσιν καὶ φθορὰν οὐδὲ ἐπινοῆσαι οἶόν τε τῇ ὑποθέσει ταύτη προσήκουσαν· ἀγένητος γὰρ αὐτοῖς ἐστὶν ἡ ὕλη. Εἰ δέ γε τὴν κατὰ ἀλλοίωσιν κίνησιν ἀποδώσουσιν αὐτῇ (δοκοῦσι γὰρ μάλιστα τοῦτο λέγειν, ἐπεὶ διὰ τῆς ὕλης καὶ μεταβολῆς τῶν καὶ ἐν τῇ ψυχῇ κακίας εἶναι λέγουσιν)· σκοπεῖν ἄξιον ὅπως ποτὲ καὶ ταῦτά φασιν. Ἀλλοιοῦσα γὰρ αὐτὴν, ἀεὶ ἀρξεται ἀπ' ἀρχῆς· καὶ τοῦ μέσου προϊοῦσα ἐπιλήφεται, καὶ εἰς τὸ τέλος οὕτως ἀφίξεται. Ἄλλ' εἰς τὸ τέλος ἀφικομένη οὐ στήσεται, εἰ γε οὐσία ἐστὶν αὐτῆς ἢ ἀλλοίωσις· ἀλλὰ πάλιν ἀνακάμψει διὰ τῶν αὐτῶν ἐπὶ τὴν ἀρχὴν, καὶ ὁμοίως ἐντεῦθεν ἐπὶ τὸ τέλος· καὶ οὐποτε τοῦτο ποιοῦσα παύσεται. Οἶον εἰ ἀλλοιοῖτο γ ἀπὸ β , μέσον δὲ τὸ ἀπὸ $\mu\epsilon\lambda\alpha\nu$ τοῦ β · α ἢ μεταβολὴ ἀφίξεται ἐπὶ τὸ β , καὶ ἐκεῖθεν ἐπὶ τὸ γ . Πάλιν τοίνυν, ἀπὸ τοῦ ἄκρου τοῦ γ ἐπὶ τὸ β ἀνακάμπτουσα, ἀφίξεται ποτὲ ἐπὶ τὸ α · καὶ τοῦτο ἐστὶ διαπαντός. Ὡσπερ ἀπὸ τοῦ μέλανος ἡ μεταβολή, μέσον δὲ τὸ φαιὸν, καὶ ἄκρον τὸ λευκόν. Πάλιν δὲ ἀνάπαλιν ἀπὸ τούτου ἐπὶ τὸ φαιὸν, καὶ ὁμοίως ἐπὶ τὸ μέλαν· πάλιν δὲ ἀπὸ τοῦ λευκοῦ ἢ ἀρχὴ τῆς ἀλλοιώσεως, ἢ αὐτὴ ἐφοδὸς ἤδη.

lum. Rursum e contrario, ab albo ad pullum, ac

A solos deorum venerari aiunt. Sed qui rectus. Atqui huic quoque terminus est, quod locum suum consequatur. Prorsus enim quod terrenum est, a motu cessat ubi terram attigerit. Omne vero animal et planta crescendi finem facit, cum terminum suum assecuta fuerint. Quamobrem illorum quies, rationabilius mors materiæ fuerit, quam quæ ab ipsis ejus mors nullo explenda exitu texitur. Motus autem generationis et corruptionis, ne intelligi quidem potest, huic aptus argumento; quippe cum materia, illis ingenita sit. Sin autem motum alterationis, ut vocant, et quo qualitate sensum afficiente mutamur, illi ascripserint (hoc enim maxime dicere videtur, idcirco nimirum quod per materiam etiam mutari mores, et in animo vitium versari dicunt) operæ pretium sit ut dispiciamus, quonam tandem modo etiam hæc loquantur. Ipsa namque alterando, semper a principio ducet exordium; procedensque medium attinget, inque eum modum finem assequetur. Enimvero cum ad finem pervenerit, non quiescet, siquidem alteratio ejus essentia est; sed rursus per eadem flectens, ad principium revertetur, inde similiter ad finem: nec hoc facere unquam cessabit. Velut si alterentur a et c , medium autem sit b ; mutatio a et b perveniet, atque hinc ad c . Rursus igitur ab extremo c ad b flectens, quandoque a assequetur: eritque hoc continue. Velut a nigro mutatio; medium, pullum; extremum, al-

similiter ad nigrum: rursusque ab albo alteratio-

CAP. VIII. An materia malefica? De Deo et materia.

Κατ' ἀλλοίωσιν κακοποιὸς αἰτία ἐστὶν ἡ ὕλη; Οὐ μᾶλλον τι κακοποιὸς ἢ ἀγαθοποιὸς, οὕτω γε δεικνύται. Ἐστω γὰρ ἡ ἀρχὴ τῆς ἀλλοιώσεως ἀπὸ τοῦ κακοῦ. Οὐκοῦν οὕτως ἀπὸ τούτου διὰ τῶν ἀδιαφόρων ἐπὶ τὸ ἀγαθὸν ἢ ἀλλοίωσις. Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ ἀγαθοῦ. Πάλιν τοίνυν διὰ τῶν ἀδιαφόρων ἢ ἀρχὴ. Εἴτ' ἐπὶ τὸδε τὸ ἄκρον εἴτ' ἐπὶ τὸ ἕτερον ἢ κίνησις, ὁ αὐτὸς λόγος· ταῦτα ἐκ περιουσίας λέγεται.

Πᾶσα μὲν γὰρ κίνησις περὶ τὸ ποσόν· κακίας δὲ καὶ ἀρετῆς ἡγεμών ἐστὶν ἡ ποιότης. Ταῦτα δὲ ὅτι καὶ τῷ γένει διώρισται, ἴσμεν. Πότερον δὲ μόνον ὁ Θεὸς καὶ ἡ ὕλη ἐστὶν ἀρχαί, ἢ τι ἕτερον ἀπολείπει, ὃ τούτων ἐστὶν ἐν μέσῳ; Εἰ μὲν γὰρ μηδέν ἐστὶν, ἄμικτα ταῦτα ὑπολείπεται πρὸς αὐτά· καλῶς γὰρ λέγεται, ὅτι, ἵνα τὰ ἄκρα μιχθῆ, δεῖ τι εἶναι ἐν μέσῳ, ὅπως ταῦτα συνδέη· εἰ δὲ τι ἕτερον ὑπάρχει, ἀνάγκη πάλιν εἶναι ἢ ἀσώματον ἢ σῶμα· ὥστε τριττὴ ἀρχὴ ἐπεισόδιος γέγονεν.

Πρότερον δὲ εἰ ὅλως ὁ Θεὸς καὶ ἡ ὕλη ἀσώματα ἐκάτερα, οὐδέτερον ἐν οὐδετέρῳ, πλὴν εἰ μὴ ὡς γραμματικὴ ἐν ψυχῇ τοῦτο δὲ ἄτοπον ἐπὶ Θεοῦ καὶ ὕλης ἐπινοεῖν. Εἰ δὲ ὡς ἐν κενῷ, ὡς τινες λέγουσι, τὸ κενὸν τῷ παντὶ περιχεθῶσθαι· τὸ ἕτερον πάλιν ἀνυπόστατον. Οὐσία γὰρ τοῦ κενοῦ τὸ μηδέν. Εἰ δὲ ὡς συμβεβηκότα, πρῶτον μὲν ἀδύνατον τοῦτο· οὐσίας γὰρ ἄμοιρα ὄντα, οὐδαμοῦ εἶναι δύναται.

C Materia alterationis ratione causa est malefica? Non magis maleficam esse, quam beneficam inde probatur. Sit enim alterationis principium a malo. Sic igitur ab hoc, per ea quæ medi generis sunt, alteratio est ad bonum. Verum esto a bono. Rursus igitur per ea quæ medi generis sunt, est principium. Sive ad unum extremum, sive ad alterum sit motus, eadem est ratio; atque hæc ex abundantanti dicuntur.

Omnis motus circa quantitatem versatur: poro qualitas vitii dux ac virtutis existit. Scimus autem hæc etiam genere distingui. Num vero Deus duntaxat materiaque principia; an aliquid aliud superest, quod horum medium existat? Siquidem autem nihil est, manent hæc inter se incommista. D Recte enim dicitur: si quidem extrema misceantur, necesse est esse aliquid in medio, quod illa connectat. Sin autem aliud quid existit, necesse rursus aut incorporeum aut corpus esse; atque adeo tertium adventitium principium emersit.

Primum itaque si Deus et materia ambo prorsus incorporea; neutrum in altero, præterquam quod sicut grammatica est in anima. Hoc autem in Deo et materia intelligere, absurdum est. Si autem ut in vacuo, ut quidam loquuntur, vacuum universo huic circumfusum esse; alterum rursus substantia caret. Vacui enim substantia nihil est. Sin autem ut accidentia, primum quidem ea res impossibilis

est. Quæ enim substantia carent, nullo usquam loco possunt esse. Est enim substantia quasi vehiculum accidentibus subjecta. Quod si ambo corpora, necesse est utraque aut gravia esse, aut utraque levia, aut media; aut alterum quidem grave, alterum leve, aliud medium. Sive igitur utraque gravia, sic plane necesse est hæc eadem et in levibus esse, et in iis quæ sunt media: sive dissentanea sint, aliud omnino secretum erit ab alio. Alium enim sibi grave locum vindicat, atque aliud quod medium est, aliud leve. Alii nimirum locus sursum competit; alii, deorsum; alii, quod situ medium est. Ejus vero quod sphaericæ figuræ est, locus infimus, medium est. Ab illo enim ad omnia excelsiora ad supremam usque superficiem undequaque est distantia. Cunctaque rursus gravia, undequaque in ipsum feruntur. Quocirca etiam ridere subiit, audienti: *Materiam, dum incomposite movetur ac inordinate* (id enim illi ex natura est) *ad Dei evasisse regionem, sive ad lucem et claritatem, ejusque generis omnia.*

Si autem aliud corpus, aliud incorporeum est: primum quidem quod corpus est, in solum mobile est. Præterea, siquidem incommista sunt unumquodque seorsum ab altero secundum propriam naturam est. Sin vero alterum alteri commistum est, aut anima, aut mens fuerint, aut accidens. Sic enim solummodo incorporea corporibus commisceri contingit.

CAP. IX. Ridicula Manichæorum materiæ in Deum motus deliria. Deus, materiæ auctor rebellionis, sensu Manichæico. Materiæ appetitio lucis et splendoris, bona. Bona divina nihil ex commercio minora.

Sed quonam modo in Dei regionem ac sedem, quæ ex causa invecta est? illi quidem ex natura est locus deorsum et tenebræ, ut loquuntur; præter naturam vero locus sursum et lux. Quamobrem, motus ei tunc præternaturalis fuit. Eique ejusmodi aliquid accidit, ac si quis lapidem aut glebam terræ sursum projecerit; qua utique ratione ea res projicientis impetu paululum levata, cum sursum evaserit, in eundem locum decidit ac ruit. Quisnam igitur materiam ad supernum locum levavit? Sane quidem suis meritis, ac ex se ipsa, eo motu haud moveatur qui ejus ipse existat. Necesse vero est vim ei illatam esse ut sursum ferretur, haud secus ac lapidi et glebæ. Verum nihil illi cum ea relinquunt, præter Deum. Manifestum igitur quid inde conficiatur: Deum scilicet, ut ipsi existimant, vi ac necessitate, ipsum ad se materiam sublimem levasse.

Atqui, si malum materia est, omnino etiam malæ sunt ejus appetitiones. Est vero mali appetitio mala; boni vero atque honesti, ipsa valde honesta. Siquidem igitur materia quod splendidum est lucemque concupivit, haud mala ejus cupiditas est; ut neque si quis vitiose vitam traducens, postea tandem virtutis desiderio exarsit, haud vacat crimine, si quis studiosus in mali desiderium venerit. Velut si quis dicat, Deum quæ materiæ competunt, mala appetere. Nec enim Dei bona talia aestimanda sunt, qualia sunt multæ opes et la-

A Ὀχημα γὰρ ὡσπερ ἐστὶν ὑποβεβλημένον τοῖς συμβεβηκόσιν ἢ οὐσίαι. Εἴ τε σώματα ἑκάτερα, ἀνάγκη ἢ ἄμφω βαρέα εἶναι, ἢ ἄμφω κοῦφα, ἢ μέσα· ἢ τὸ μὲν βαρὺ, ἢ τὸ δὲ κοῦφον, ἢ τὸ δὲ μέσον. Εἴτε οὖν ἑκάτερα βαρέα, σύμπασα οὕτως ἀνάγκη εἶναι τάδε αὐτὰ καὶ ἐπὶ τῶν κοῦφων καὶ ἐπὶ τῶν μέσων· εἴτε παραλλάττοιτο, τὸ ἕτερον πάντως τοῦ ἑτέρου ἐστὶ κεχωρισμένον. Ἄλλος γὰρ τῷ βάρει, καὶ ἄλλος τῷ μέσῳ καὶ τῷ κοῦφῳ τόπος· τῷ μὲν γὰρ τὸ ἄνω, τῷ δὲ τὸ κάτω, τῷ δὲ τὸ μέσον. Παντὸς δὲ σφαιροειδοῦς τὸ κάτω μέσον ἐστίν· ἀπὸ γὰρ αὐτοῦ πρὸς πᾶν τὸ μετέωρον ἄχρι τῆς ἄνω ἐπιφανείας πάντοθεν ἐστὶν ἡ ἀπόστασις. Καὶ πάντα πάλιν τὰ βαρέα πανταχόθεν φέρεται ἐπ' αὐτό. Διὸ καὶ γέλωτός μοι ἐπῆλθεν ἀκούσαντι, ὅτι κινουμένη ἢ ὕλη ἀτάκτως (τοῦτο γὰρ αὐτῇ κατὰ φύσιν) εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ ἀρίκετο χώραν, ἢ ἐς φῶς καὶ λαμπρὸν, καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα.

B illi ex natura est) *ad Dei evasisse regionem, sive ad*

Εἰ δὲ τὸ μὲν σῶμα, τὸ δὲ ἀσώματον, πρῶτον μὲν ὃ ἐστὶ σῶμα, μόνον κινητὸν ἐστίν· ἔπειτα δὲ, εἰ μὲν ἄμικτα, ἐστὶν ἑκάτερον χωρὶς ἑκατέρου κατὰ τὴν οἰκείαν φύσιν· εἰ δὲ μέμικται τὸ ἕτερον τῷ ἑτέρῳ, ἢ ψυχῇ ἢ νοῦς ἢ συμβεβηκὸς ἂν εἴη. Οὕτω γὰρ μόνον τὰ ἀσώματα τοῖς σώμασι πάρεστι μίγνυσθαι.

C Ἄλλ' ὅπως ἠνέχθη εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ χώραν, ἢ ἐκ ποίας αἰτίας; κατὰ φύσιν μὲν γὰρ αὐτῇ τὸ κάτω καὶ τὸ σκότος, ὡς φασί, παρὰ φύσιν δὲ τὸ ἄνω καὶ τὸ φῶς· ὡς γε παρὰ φύσιν τότε γέγονεν αὐτῇ ἡ κίνησις. Καὶ τοιοῦτόν τι πέπονθαν, οἷον εἰ λίθον τις ἢ βῶλον γῆς εἰς τὸ ἄνω ρίψειεν· δι' ὃ δὴ, ὀλίγον τὰ τοιαῦτα κουφισθέντα ὑπὸ τῆς τοῦ ρίψαντος βίας, μετέωρα γεγονότα, εἰς τὸν αὐτὸν καταφέρεται τόπον. Τὴν οὖν ὕλην τίς ἐκούφισεν εἰς τὸν ἄνω τόπον; δι' αὐτὴν μὲν γὰρ καὶ ἐξ αὐτῆς οὐκ ἂν κινεῖτο ταύτην τὴν κίνησιν, αὐτῆς ὑπάρχουσαν. Δεῖ δὲ αὐτὴν ὑπομεῖναι βίαν, ἵνα εἰς τὸν ἄνω τόπον μετεωρισθῇ, καθάπερ ὁ λίθος καὶ ἡ βῶλος. Ἄλλ' ἕτερον μὲν οὐδὲν σὺν αὐτῇ ἀπολείπεται, τὸν Θεὸν δέ. Φανερὸν οὖν τὸ ἐκ τοῦ λόγου συμβαῖνον· ὅτι, κατ' αὐτοὺς, ὁ Θεὸς βία καὶ ἀνάγκη ταύτην μετέωρον ἐποίησεν ὡς αὐτόν.

Καὶ μὴν, εἰ κακὸν ἡ ὕλη, πάντως πού εἰσὶν αὐτῆς καὶ ὀρέξεις τοιαῦται. Ἔστι δὲ ἡ μὲν τοῦ κακοῦ ὀρέξις φαύλη· ἡ δὲ τοῦ καλοῦ πάνυ σπουδαία. Εἰ δὲ τοῦ λαμπροῦ καὶ τοῦ φωτὸς ἐπεθύμησεν ἡ ὕλη, οὐ φαύλη ἢ ἐπιθυμία· καθάπερ οὐδὲ εἰ ἐν κακίᾳ τις ζῶν, μετὰ ταῦτά ποτε ἐπιθυμήσειεν ἀρετῆς. Τούναντίον γὰρ, ἐν ἐγκλήματι τὸ σπουδαῖόν τινα τοῦ φαύλου εἰς ἐπιθυμίαν ἐλθεῖν· καθάπερ ἂν εἰ τὸν Θεὸν φαῖεν ὀρέγεσθαι τῶν τῇ ὕλῃ προσόντων κακῶν. Οὐ γὰρ δὴ τὰ τοῦ Θεοῦ ἀγαθὰ τοιαῦτα ὑποληπτέον, οἷον ἐστὶν ὁ πλοῦτος καὶ ἡ πολλὴ γῆ, καὶ ὁ πικρὸς χρυσός,

ἢ ἐλάττων γίνεται τῷ κεκτημένῳ ἢ ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων εἰς ἕτερον μετάστασις. Ἄλλ' εἴ τινα τούτων ὄλως εἰκόνα ἐπινοῆσαι δεῖ, τὴν σοφίαν, οἶμαι δὲ καὶ ὡς ἂν τις παραβάλῃ καὶ τὰς ἐπιστήμας. Ὡς περ οὖν οὔτε ἡ σοφία ἐλαττοῦται οὔτε ἡ ἐπιστήμη, οὔτε οἱ αὐτὰς ἔχοντες, ἂν ἕτερος τῶν αὐτῶν μεταλάβῃ· οὕτως οὔτε τὸν Θεὸν εὐλογον φθονῆσαι τῇ ὕλῃ τῆς τοῦ καλοῦ ὀρέξεως· εἰ δὲ κατὰ αὐτοὺς ὠρέχθη τούτου. *satis* *favet*, ut existimemus Deum materiæ invidisse appetitionem boni honestique; dum juxta illos, *appellisse ipsum dederimus.*

CAP. X. *Deorum mythologica: iisque similia Manichæi placita. Homericæ Theomachiæ allegoria. Æmulatio et invidia in Deo, Manichæorum sententia. Vitia hæc in nullo studioso, probraque admittenda.*

Παλὺ δὲ τοὺς μυθοποιούς ὑπερβεβλήκασι, τοὺς ἢ τὰ τοῦ Οὐρανοῦ αἰθέρα τέμνοντας, ἢ τὰς ἐπιβουλάς κατὰ τοῦ Κρόνου ὑπὸ τοῦ υἱοῦ συντιθέντας, ἵνα αὐτὸς κατὰσχῇ τὴν ἀρχὴν· ἢ ποιούντας πάλιν τὸν Κρόνον τοὺς υἱοὺς καταπίνειν· εἶτα διαμαρτάνοντα διὰ τῆς τοῦ λίθου εἰκόνας. Πῶς γὰρ τὰ λεγόμενα ὑπ' αὐτῶν οὐ τοιαῦτα; ὅτ' ἂν πόλεμον ἀντικρὺς τῆς ὕλης πρὸς τὸν Θεὸν ὑψηγῆσονται· καὶ ἠδὲ ταῦτα μέντοι δι' ὑπονοίας λέγωσι, καθάπερ Ὅμηρος, χαίρειν τὸν Δία ἐπὶ τῷ τῶν θεῶν πολέμῳ πρὸς ἀλλήλους ἐν Ἰλιάδι, αἰνιττόμενος τὸ ἐξ ἀνομοίων τὸν κόσμον συγκεῖσθαι, ἡρμωσμένων πρὸς ἀλλήλα, καὶ νικῶντων τε καὶ νικωμένων. Καὶ ταῦτά μοι εἴρηται, ἐπειδὴ γινώσκω τοὺς τοιούτους, ἐπειδὴ ἀποδείξεων ἀπορῶσιν, ἕνια πανταχόθεν ἀπὸ τῶν ποιήσεων συμφέροντας, καὶ ἀπολογία ταῦτα ὑπὲρ τῶν ἰδίων δοξῶν ποιουμένους. Οὐκ ἂν δὲ ταῦτα ἐπεπόνθεισαν, εἰ μετὰ τίνος φροντίδος ὥτινι δῆποτε ἐνετύγχανον.

Καὶ μὴν πάντα μὲν τὰ κακὰ ἀπὸ τοῦ θεοῦ χοροῦ ἀπελήλαται, ὁ ζῆλος δὲ μάλιστα καὶ ὁ φθόνος. Καταλείπουσι δὲ οὗτοι αὐτὰ παρὰ τῷ Θεῷ, ὅτ' ἂν φῶσιν αὐτὸν τὴν ἐπιβουλήν κατὰ τῆς ὕλης συντάξαι, διότι δὴ τοῦ καλοῦ ἐπεθύμησε. Τίνι δὲ καὶ ὁ Θεὸς ὧν εἶχεν ἐβουλήθη τὴν ὕλην τιμωρῆσασθαι; τὸ μὲν γὰρ ἀπλοῦν φάναι τὸν Θεὸν ἀκριθέστερον οἶμαι ἢ κατὰ τούτους. Ἔστι καὶ ἡ τῆς ἐνοίας τούτου ἀφήγησις, οὐχ ὡς περὶ τῶν ἄλλων, εὐκολος. Οὐδὲ γὰρ ἀπλῶς ἐνδείξασθαι αὐτὴν δυνατὸν, διὰ δὲ πολλῆς παιδεύσεως καὶ πόνου. Ἄλλὰ τοῦτό γε πάντες ἴσμεν, ὅτι ἡ ὀργὴ καὶ ἡ τῆς τιμωρίας κατὰ τῆς ὕλης ὀρεξις πάθη ἐστὶ, περὶ τὸν οὕτω διωκόμενον συνιστάμενα· ταῦτα δὲ οὐδὲ περὶ τινα σπουδαῖον γένοιτο ἂν τὰ παθήματα· μήτι γε περὶ τὸ ἀγαθὸν αὐτό.

*circa ullum qui virtute sultus sit, versari unquam contingat; tantum abest ut illis ipsum bonum sub-
jaceat.*

CAP. XI. *Missa virtus Manichaica. Materiæ virtutes, pari minorive malitia.*

Ἐφ' ἕτερα τοίνυν ἔχει πάλιν ὁ λόγος περιφερόμενος. Ἐπειδὴ γὰρ δύναμιν τὸν Θεὸν εἰς τὴν ὕλην καταπέμψαι φασί, σκοπεῖν ἄξιον, πότερον ἢ δύναμις αὐτὴ κατὰ τὸ ἀγαθὸν ἠλάττωται παρὰ τὸν Θεὸν, ἢ ὁμοίως εἶχεν. Εἰ μὲν γὰρ ἠλάττωται, τί τὸ αἴτιον; ὕλης μὲν γὰρ οὐδὲν μετεῖχε τῶν παρὰ Θεῷ· ἐν δὲ μόνον ἀγαθὸν εἰσάγει τὸν Θεὸν, καὶ ἐν κακὸν τὴν ὕλην· εἰ δὲ ὁμοίως εἶχε, τίνος ἕνεκα ὁ μὲν ὡς περ

PATROL. GR. XVIII.

*fundia ingensque auri vis, quorum minores domino cedunt partes, si quis in alterum ab eo trans-
tulerit. Sed si quod omnino horum simulacrum animo informandum sit, sapientiam, puto vero et scientias, in exemplum adduxerit. Quemadmodum igitur neque sapientia minuitur neque scientia, nec qui illis præditus est damni aliquid facit, quod aliquis horum particeps effectus fuerit: sic neque ratio*

Longe porro mythologos fabulis superarunt, eos nimirum qui aut Coeli virilia putent, aut adversus Saturnum a filio structas insidias, ut sibi ipse imperium arriperet, commenti sint; aut qui rursus Saturnum filios vorare faciant, tumque frustratum consilio ex lapidis objecto simulacro. Quomodo enim, quæ ab eis dicuntur, non his similia? cum palam materiæ cum Deo bellum referant; ac neque hæc spiritali sensu ac mythologico dicant, velut Homerus in Iliade, gaudere Jovem deorum inter se pugna ac bello, obscure significans, mundum ex inæqualibus conflatum esse, quæ alia aliis consertatum vincant, tum victoria cadant. Atque hæc idcirco a me dicta sunt, quod sciam istiusmodi genus hominum, ubi eos probationes ac rationum momenta defecerint, quædam undique ex poetarum commentis congerere, atque hinc suis opinionibus præsidium, ac quo se illis tueantur, quærere. Quod ipsis haudquaquam evenisset, si majori quadam cura ac diligentia rem quidpiam legissent.

*Atqui, cum mala quidem omnia a divinis cho-
exsulent, tum vel maxime æmulatio et invidia. Sinunt tamen hi apud Deum ista, dum dicunt Deum insidias struxisse adversus materiam, ea ratione quod bonum cupivisset. Quonam vero etiam Deus eorum quæ habebat, punire materiam voluit? Equidem accuratioris doctrinæ existimo ut Deus simplex dicatur, quam pro illorum ratione. Nec vero, ut in aliis, hujus etiam mentis facilis enarratio existit. Haud quippe simpliciter nudoque sermone eam demonstrare licet, sed multa disciplina atque opera. Cæterum omnes id scimus, iram ac furorem, adversusque materiam vindictæ appetitum, affectus esse et perturbationes (πάθη) circa eum quem sic illa persequatur, versantes: ejusmodi sane ut nec*

circa ullum qui virtute sultus sit, versari unquam contingat; tantum abest ut illis ipsum bonum sub-

*Ad alia igitur rursus tendit circumvolitans ora-
tio. Quia enim misisse Deum virtutem in materiam dicunt, consideremus operæ pretium, utrum hæc virtus, ad boni rationem quod attinet, præ Deo minor esset, aut simili ratione haberet. Siquidem enim illa deficiebat minorque erat, quænam ratio? Nam quæ apud Deum, nullum materiæ admittunt commercium. Unum vero duntaxat bonum Deum*

insignit, unumque malum materiam. Sin autem similiter habebant, quidnam causæ est, cur ipse velut rex quidam imperaret, ipsa vero laborem hunc invita subiret?

Quin ad materiam quoque quod attinet, quæretur, num mali ratione similes sint an minores virtutes? Nam si minores, prorsus minore malitia ac pravitate. Boni ergo commercio existant illæ. Cum enim duo mala sint, quod minus est, tale plane boni commercio nactum ut esset ac ita se haberet. At illi circa materiam nullum bonum relinquunt. Rursus igitur alia emergit quæstio. Nam si alia quædam virtus mali ratione materiæ præcellit quæ dominio polleat, ipsa principalior existit. Quod enim magis malum, ipsum illius imperio polleat.

CAP. XII. *Improbata virtutis immissione, mali destructio; quod mali ex ea nulla minutio. Expuncta Zenonis opinio, solis igne orbem esse conflaturum.*

Misise autem Deum virtutem in materiam, dicitur quidem nulla probatione; ac quod omni prorsus probabilitate careat. Par tamen est, ut et ipsum pari ratione suis sermonibus ac explicatione gaudeat. Hujus sane causam hanc esse dicunt, ut nullum sit malum, sed omnia bona. Decebat enim virtutem materiæ misceri, athletarum more, qui congressu implexuque adversarios superant; quo scilicet mali victoria, ipsum aboleretur. Longe vero augustius arbitror, Deique excellentia dignius, primo statim existentium cogitatu materiam sublata esse. Haud tamen puto rem admiserunt, quod nunc quoque malum quidpiam existat, quod materiam vocant. Res vero nihil magis cessare ac aboleri possibile est, quæ tales sint, ne quis in deterius quædam mutari admiserit. Decebat enim hujus quemdam sensum fieri, quod nempe hæc mediocriter quovis sane modo imminuta essent, ut et in posterum meliores nobis spes suppetent. Pulchre enim in Zenonis Citiei sententiam dictum est, qui rerum universitatem igni conflaturam, sic argueret, *Quiquid habet quod urat, non cessaverit, donec totum comburat; solque ignis est, nec quod habet, comburet?* Ex quo conficiebat, ut sibi videbatur, rerum hanc universitatem igni exurendam esse. Ad quem facetiorum quemdam dixisse ferunt. *Atqui ego heri, et ante annum, ac diu ante vidi, nuncque similiter video, nullam labem solis ignem attulisse. Decebat cum tempore paulatim rem fieri, ut quandoque universum hoc conflaturum crederemus.* Quin ad Manichæi quoque doctrinam, quanquam nulla nititur fide ac ratione, eadem puto responsio congruat, nihil hæc decrementi fecisse: sed et fuisse prius, ejus temporibus, qui mortalium primus conditus est, cum frater fratrem sustulit, et nunc adhuc esse: eademque bella, et diversas magis cupiditates ac libidines. Decebat autem hæc, vel si non cessaverant, certe minuta esse, ut et quandoque tempore cessatura auguraremur. Dum autem eadem exinde perseverant, quænam spes futurorum?

Α τις βασιλεύς ἐπέταπτεν, ἡ δὲ τὸν πόνον τὸν ἀκούσιον ἀνέτλη τοῦτον;

Καὶ ἐπὶ τῆς ὕλης δὲ ζητηθήσεται, πότερον εἰς τὸ κακὸν ὁμοίαι ἢ ἐλάττους δυνάμεις; Εἰ γὰρ ἐλάττους, πάντως τε κακίας ἐλάττους· μετοχῇ ἄρα τοῦ ἀγαθοῦ αὐταὶ ἂν γένοιοντο. Δύο γὰρ ὄντων κακῶν, τὸ ἥττον τοιοῦτον κατὰ μετάληψιν τοῦ ἀγαθοῦ πάντως που οὕτως ἐσχηκεν. Ἀγαθὸν δὲ οὐδὲν περὶ τῆς ὕλης ἀπολείπουσι. Πάλιν τοίνυν ἀπορία ἕτερα. Εἰ γὰρ τις ἄλλη δύναμις τῷ κακῷ ὑπερβάλλει τὴν ἡγεμονεύουσαν ὕλην, αὕτη ἐστὶν ἡγεμονικότερα· τὸ γὰρ μᾶλλον κακὸν τῆς ἀρχῆς τῆς κατ' αὐτὴν ἡγοῖτο.

Τὸ δὲ, Κατέπεμψε ὁ Θεὸς δυνάμιν ἐπὶ τὴν ὕλην, λέγεται μὲν μετ' οὐδεμιᾶς ἀποδείξεως· ἔστι δὲ πιθανὸν οὐδ' ὀπωστιοῦν. Χρῆ δὲ ὁμοίως καὶ αἰτὸ τυχεῖν τῶν οἰκείων λόγων. Τὸ μὲν γὰρ αἴτιον τούτου ἐκεῖνο εἶναι, ὅπως μηδὲν μὲν ἦ κακὸν, ἀγαθὰ δὲ πάντα. Ἔδει μιχθῆναι τὴν δυνάμιν τῇ ὕλη, κατὰ τοὺς ἀθλητάς, τοὺς ἐν τῷ συμπλέκεσθαι καταγωνιζομένους τοὺς ἀντιπάλους, ἵνα, κρατήσασα τοῦ κακοῦ, παύσῃ αὐτὸ τοῦ εἶναι. Πολὺ δὲ οἶμαι σεμνότερον, καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπεροχῆς ἐπάξιον, τὸ ὁμοῦ νοήματι τῶν ὄντων ἀφανίσαι τὴν ὕλην. Ἄλλ' οἶμαι, τοῦτο οὐκ ἀπεδέξαντο, διὰ τὸ καὶ νῦν κακὸν τι ὑπάρχειν, ὃ τὴν ὕλην εἶναι φασί. Τὰ πράγματα δὲ οὐδὲν μᾶλλον δύναται παύσασθαι ὄντα τοιαῦτα, ἵνα τις τὸ μὴ μεταβάλλεσθαι εἰς τὰ χεῖρω ἕνια συγχωρήσῃ. Ἔδει δὲ τινα αἰσθησὶν γενέσθαι τούτου, ὅτι μετρίως ὅπως δῆποτε ἐμειώθη ταῦτα, ἵνα καὶ τὰς εἰς τὸ μέλλον ἐλπίδας βελτίους ἔχωμεν. Καλῶς γὰρ δὴ πρὸς τὸν Ζήνωνος τοῦ Κιτιέως εἰρηται λόγον, ὃς τὸ πᾶν ἐκπυρωθήσεσθαι λέγων, *Πᾶν τὸ καῖον ἔχον οὐ παύσῃ ἕως ὄλον καύσῃ· καὶ ὁ ἥλιος πῦρ ἐστὶ, καὶ ὁ ἔχει οὐ καύσει;* Ἐξ οὗ συνήγετο, ὡς ἴφετο, τὸ πᾶν ἐκπυρωθήσεσθαι. Πρὸς ὃν τις τῶν χαριστέρων εἰρηχέναι λέγεται· Ἄλλ' ἐγὼ τοι χθὲς, καὶ πρὸ ἐνιαυτοῦ, καὶ πρὸ πλείονος χρόνου εἶδον, καὶ νῦν ὁμοίως ἐρῶ, οὐδὲν ὑπὸ τοῦ ἡλίου πεπονθός. Χρῆν δὲ σὺν χρόνῳ κατ' ὀλίγον γενέσθαι τοῦτο, ἵνα καὶ ὅτι ποτὲ ἐκπυρωθήσεται τὸ ὄλον πιστεύσωμεν. Καὶ πρὸς τὸν Μανιχαίου δὴ λόγον, καίτοι σὺν οὐδεμιᾷ πίστει ῥηθέντα, ἡ αὕτη, οἶμαι, ἀπόκρισις· ὅτι Ἄλλ' οὐδὲν ἐμειώθη ταῦτα· ἀλλὰ καὶ πρότερον ἦν ἐπὶ τοῦ πρώτου γενομένου ἀνθρώπου, ὅπου ἀδελφὸς ἀδελφὸν ἀπόλλυσι, καὶ νῦν ἔτι ἐστὶ καὶ πόλεμοι οἱ αὐτοὶ, καὶ ποικιλώτεροι ἐπιθυμίαι. Χρῆν δὲ, εἰ καὶ μὴ πεπαῦσθαι, μεμειῶσθαι γ' οὖν ταῦτα, ἵνα οἰηθῶσιν, ὅτι καὶ παύσῃται ποτε σὺν τῷ χρόνῳ. Ὀντων δὲ τῶν αὐτῶν ἐκαῖθεν, τίς ἡ πίστις τῶν εἰς τὸ μέλλον;

CAP. XIII. Malum minime in sideribus et stellis. Mala vitæ omnia Manichæice vana, quæ vitæ inducant interitum : delirio supra exposito transvectionis animarum ex luna ad solem.

Τίνα δὲ καὶ τὰ κακὰ εἶναι λέγει; Περὶ μὲν γὰρ τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην οὐδὲν ἀπολείπει· περὶ δὲ τὸν οὐρανὸν καὶ τοὺς ἀστέρας, εἴ τι τοιοῦτον εἶναι φησι, καὶ τί ποτ' ἐστὶ τοῦτο, εὐλογον ἐφεξῆς ζητεῖν. Ἄλλ' ἡ μὲν ἀταξία κατ' αὐτοὺς ἐστὶ τὸ κακὸν καὶ ἡ ἀτακτος κίνησις· ταῦτα δὲ ἀεὶ κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως ἔχει· καὶ οὔτε τινὰ τις τῶν πλανωμένων αἰτιάσεται, ὡς παρὰ τὸν τεταγμένον χρόνον ἐπιμεῖναι ποτε ζῶδιακῶ ἀξιῶσαντα, οὔτε τῶν ἀπλανῶν, ὡς οὐκέτι τῆς αὐτῆς μένοντα ἕδρας καὶ μὴ συμπεριπολοῦντα τῇ τοῦ παντὸς περιφορᾷ, ἐν ἑκατὸν ἔτεσι μίαν μοῖραν ἐπὶ τὰ ἐπόμενα κινούμενα. Ἐν γῆ δὲ εἰ τὸ ἀνήμερον ἐνίων χωρίων αἰτιάται, ἢ μέμφονται οἱ κυβερνήται ἐν τῇ θαλάσῃ χειμῶνας· πρῶτον μὲν κατ' αὐτοὺς τῆς τοῦ ἀγαθοῦ μοῖρας τὰ τοιαῦτα. Εἰ γοῦν ἐπὶ γῆς μηδὲν φύοιτο, τάχιστα ἂν ἀπόλοιτο πάντα τὰ ζῶα. Τοῦτο δὲ πολὺ τῆς ἐναπειλημμένης τῇ ὕλῃ δυνάμειος πρὸς τὸν Θεὸν παραπέμψαι δύναται· καὶ πολλὰς σελήνας δεήσει γενέσθαι, ἵνα ἀθρόως χωρῆσαι δυνηθῶσι τοσαύτας προσπελαζούσας ψυχάς. Τὰ δὲ αὐτὰ καὶ περὶ τὴν θάλατταν. Ἐρμαιον γὰρ ἀπόλλυσθαι, ἵνα τάχιστα τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ὁδοῦ ἔχωνται ἀπολλύμενα. Οἱ δὲ πόλεμοι οἱ ἐπὶ γῆς, καὶ λιμοὶ καὶ πᾶν ὅ τι φθοροποιὸν, ἐν πλείστη τιμῇ κατ' αὐτοὺς. Πᾶν γὰρ τὸ ἀγαθῶν αἴτιον τιμητέον. Ἀγαθοῦ δὲ αἴτια ταῦτα ἐκ τῆς συμβαινούσης φθορᾶς, ἂν πρὸς τὸν Θεὸν παραπέμψει τὴν διακρινομένην ἀπὸ τῶν ἀπολλυμένων δύναμιν.

famesque, ac si quid est quod interitu mergat, illorum sententia, maximo habendum honore est. Quidquid enim causa bonorum est, quod honore habeatur dignum est. Sunt vero hæc boni causa, ex interitu qui est illis comes, dum discretam ab his qui intereunt, virtutem ad Deum traducit.

CAP. XIV. Ægyptiis culta animalia noxia. Homo artibus maleficus. Libidines et injustitiæ, legibus castigatæ et disciplina. Contingentia et necessaria, quibus nihil labis.

Ἦγνοήκαμεν τε, ὡς ἔοικεν, ὅτι ἐν δίχῃ τὸν κροκόδειλον καὶ τὸν λέοντα καὶ τὸν λύκον τιμῶσιν Αἰγύπτιοι· ἐπειδὴ ταῦτα μάλιστα παρὰ τὰ ἄλλα ζῶα καρτερικώτατα ὄντα, καταναλίσκει σιτούμενά τε αὐτὰ καὶ πάντα τρόπον διαφθείροντα· καὶ τὸν ἀετὸν καὶ τὸν ἰέρακα ὅτι καὶ ταῦτα τῶν ἐν ἀέρι καὶ ἐπὶ γῆς ἀσθενεστέρων ζώων ἀναιρετικά. Τάχα δὲ κατ' αὐτοὺς ὁ ἄνθρωπος διὰ τοῦτο ἐν πλείστη τιμῇ, ὅτι μάλιστα πάντων ταῖς ἐπινοίαις καὶ ταῖς τέχναις πλείστα τῶν ζώων δαμάζειν εἴωθεν· ἵνα καὶ αὐτὸς μὴ ἀμοιρῇ τούτου τοῦ ἀγαθοῦ, βορὰ ἐτέρων γίνεται. Πάλιν οὖν αἱ γενέσεις ἀτοποι, κατ' αὐτοὺς, ἐκ μικροῦ καὶ τοῦ τυχόντος σπέρματος πᾶν μέγα τι ἀποτελοῦσαι· καὶ πολὺ κάλλιον κατ' αὐτοὺς ἀνηρῆσθαι ταύτας ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἵνα ἂν σύντομος ἐγένετο ἀπαλλαγὴ τῆς ἐνταῦθα διατριβῆς τῆς δυνάμειος τῆς θείας.

Ἄλλὰ τί καὶ πρὸς ἀκολασίας καὶ ἀδικίας, καὶ πᾶν ὀτιοῦν τοιοῦτον, φησεῖε τις ἂν, ὁ Μανιχαῖος ἐρεῖ; Οὐκοῦν πρὸς ταῦτα βοηθὸς δέδοται ἡ παιδείσις καὶ ὁ νόμος· ἡ μὲν παιδείσις ἐκφροντίζουσα τοῦ μηδὲ τοιοῦτόν τι περὶ τοὺς ἀνθρώπους συμβαίνειν· ὁ νόμος δὲ τιμωρούμενος τὸν ἀλόγῃ ἐν τινι τῶν ἀδικημάτων ὄντα.

Quænam vero etiam mala esse dicit? Ad solem quidem ac lunam quod attinet, deest nihil. Quod vero ad cælum et stellas, si quid tale esse dixerit, ac quidnam tandem illud sit, æquum est ut sequentibus exquiramus. Enimvero, inordinatio, ut illi existimant, malum est, motusque inordinatus. Hæc autem secundum eadem atque eodem semper modo habent: nec ullam quis inerrantium stellarum vituperaverit, eo nomine, quod præter constitutum tempus in signifero circulo quandoque morari voluerit; neque fixarum, quasi non eadem sede sitaque manserit, nec universi circumlacione in orbem pariter roletur, uno gradu retro acto ad sequentia motu, centum annorum spatio. In terra autem si quorundam locorum agrorumque duram ac indomitam indolem accusaverit; aut gubernatores maris tempestatibus ac procellis offensi fuerint. Primum quidem ut illi sentiunt, talia, boni portionis sunt. Etenim nullo terræ germine existente, futurum sit, ut animalia omnia celerrime intereant. Id vero dum ita contigerit, ejus virtutis quæ materiæ implexa est, partem plurimam ad Deum transmittere possit: ac necesse erit plures lunas existere, ut tantam repente propinquantium animarum multitudinem capere possint. Nec aliter de mari loquendum sit. Lucrum enim insperatum perire, ut ea quæ intereunt, quam citissime quæ ad Deum ducit, viam teneant. Quæ autem in terra geruntur bella,

illorum sententia, maximo habendum honore est. Sunt vero hæc boni causa, ex interitu qui est illis comes, dum discretam ab his qui intereunt, virtutem ad Deum traducit.

Atque, ut videtur, nescivimus Ægyptios merito crocodilum colere et leonem et lupum, quod hæc maxime animalia præ reliquis robustiora, ipsam prædam vorant, omnique modo interimunt: aquilam quoque et accipitrem, quod et horum indoles sit, ut imbecilliora animalia in aere et super terram ecent. Forte vero etiam juxta illos homo eam ob rem maximo honore habetur, quod omnium maxime subtilibus inventis atque artibus, pleraque animalium domare solet. Ne vero et ipse hujus expertus boni existat, aliorum ipse esca cedit. Rursus igitur absurdæ generationes, illorum sententia, quæ ex exiguo vilique spermate quidquid magnum est efficiant; præstatque, ut hi opinantur, a Deo interiri, quam nasci, ut divina virtus cito liberetur a mundi hujus incolatus molestiis.

Quid enimvero etiam ad libidines impudicitiasque ac injustitias, ac quidquid ejus generis est, dicat aliquis, dicturus Manichæus? Igitur ad hæc disciplina lexque suppetias veniunt. Disciplina quidem, in hoc diligenter incumbens, ne quid ejusmodi in hominibus contingat: lex vero puniens, si quis injustum aliquid admisisse deprehensus fuerit.

Deinde vero, quid est quod terræ vitio vertatur, A quod eam subigere ac exercere agricola neglexerit? quod Dei principatus imminutus est, qui in justis ratione consistit, cum fuerint ejus quidem alia fructuum frugumque feracia; aliaque contraria qualitate prædita; aut cum ventis ruentibus, secundum aliam rationem, alios inde commodum sentire, alios vero etiam invitos mala quædam ferre contigerit? Nempe nesciant necesse est, quænam eorum indoles, quæ contingentia, et quæ necessaria sunt. Sic enim non talia prodigio verterent ac calumniarentur.

CAP. XV. *Libido et cupiditas rerum sentientium. Dæmones. animalia sentientia. Sol item et luna, stellæ. Platonice, non Christiane.*

Unde igitur voluptas seu libido et cupiditas? Hæc enim maxime mala esse dicunt, oderuntque; B nec materia aliud quidquam magis videatur. Sane quod hæc solum animalibus attineant quæ sensu prædita sunt, nullaque alia res quam quæ sentiunt, cupiditatem percipiat ac libidinem seu voluptatem, manifestum est. Quis enim stirpi voluptatis ac tristitiæ dolorisque sensus? Quisnam vero terræ, aquæ aut aeri? Dæmones vero, si quidem sunt animalia sensu prædita, eam forte ob rem constitutis sacrificiis ac legitimis delectantur, ægreque ferunt cum illa defuerint: cum nihil ejusmodi de Deo cogitari possit. Igitur qui dicunt: *Quidnam causæ est cur animalia voluptate afficiantur ac cupiditate?* prius inde querelam moveant, *Cur hæc sint sensu prædita, quæve causa sit cur cibo indigeant?* Ea sane animalia quæ immortalia erant, a corruptionis interitu C augmentoque fuere liberata, cujusmodi sunt sol et luna et stellæ, quanquam sunt hæc etiam sensu prædita: extra tamen hæc sunt, nihilque huic criminationi obnoxia. Homo autem, cum et sensu uti valeat et judicare, sitque potentia sapiens (potestatem enim habet ut talis fiat), accepto quod proprium est, illud nimirum conculcat.

CAP. XVI. *Quod sapientes aliqui, nihil vetat et alios esse. Diligentia et studio paranda virtus. Saniore philosophia homines ad bonum provehendi. Commune virtutis stadium a Christo omnibus apertum.*

Prorsus enim operæ pretium ex his viris quæramus: Nullusne hominum studiosus possit evadere, an aliquem contingat virtutem capessere? Ac si quidem nemo sapiens, quid ipse tandem Manichæus? Mitto enim non solum alios studiosos dicere; sed et alios idoneos, qui tales faciant, non adesse. Quod si omnino aliquis est, quid vetat omnes pariter studiosos evadere? Quod enim de uno, de omnibus quoque contingens est; et quorum opera quibusve mediis unus, iisdem et omnes virtutis arcem possint arripere: nisi quid plurimum virtutis ac potentia dicunt talibus intercludi.

Rursus igitur primum: Quæ necessitas laboris ad capessendas disciplinas (liceat enim et dormiendo virtutem nancisci)? aut quæ causa est cur viri isti auditores suos potissimum in spem erigant parandæ honestatis atque virtutis? Nam etsi volutantes cum meretricibus, proprium bonum nancisci possint. Quod si disciplina meliorque institutio ac educatio,

"Ἐπειτα δὲ τί τὸ ἐγκλημα τῆς γῆς, εἰ γεωργὸς ἀμελήσειε τοῦ ταύτην ἡμεροῦν; ὅτι ἡλάττωται ἡ τοῦ Θεοῦ ἀρχή, ἣτις ἐστὶ κατὰ τὸ δίκαιον, ὅτ' ἂν ἦ τὰ μὲν καρπῶν γόνιμα, τὰ δὲ μὴ τοιαῦτα· ἢ φερομένων τῶν πνευμάτων καθ' ἑτέραν αἰτίαν, τοὺς μὲν ὠφελίσθαι, τοὺς δὲ καὶ ἀβούλητά τινα ὑπομένειν, συμβαίη; ἀπείρους τούτους εἶναι τῆς τῶν ἐνδεχομένων φύσεως καὶ τῆς τῶν ἀναγκαίων. Οὕτω γὰρ οὐκ ἂν τὰ τοιαῦτα ἑτεροτεύοντο.

Πόθεν οὖν ἡδονὴ καὶ ἐπιθυμία; Ταῦτα γὰρ μάλιστα κακὰ εἶναι λέγουσι καὶ διαμεμισήκασιν τὴν ὕλην (4) οὐχ ἑτέρα μᾶλλον ἐστίν. "Ὅτι μὲν οὖν περὶ τὰ αἰσθητικὰ τῶν ζώων μόνων ἐστὶ ταῦτα, καὶ οὐδὲν ἕτερον ἀντιλαμβάνεται ἐπιθυμίας καὶ ἡδονῆς ἢ τὰ αἰσθανόμενα, φανερόν. Ποῖα γὰρ αἰσθησις ἡδονῆς καὶ λύπης φυτῶ; ποῖα δὲ γῆ, ὕδατι ἢ ἀέρι; Οἱ δαίμονες τε, εἴπερ εἰσὶν αἰσθητὰ (5) ζῶα, διὰ τοῦτο ἰσως τοῖς νενομισμένοις περὶ τὰς θυσίας ἡδονταί, καὶ ἀπολειπομένων δυσφοροῦσιν· οὐδενὸς τοιοῦτου περὶ Θεοῦ ἐπινοεῖσθαι δυναμένου. Οἱ δὲ λέγοντες· Διὰ τί ἡδεται καὶ ἐπιθυμεῖ τὰ ζῶα; αἰτιάσθωσαν πρότερον· Διὰ τί ἐστὶν αἰσθητικὰ ταῦτα; ἢ διὰ τί τροφῆς δεῖται; "Ἄν μὲν γὰρ ἦν ἀθάνατα ζῶα, καὶ φθορᾶς καὶ αὐξῆς ἀπήλλακται, ὅσον ἥλιος καὶ σελήνη καὶ ἀστέρες, καίτοι ὄντα αἰσθητικὰ· ἐκτὸς δὲ τούτων ἐστὶ καὶ τῆς τοιαύτης αἰτιάσεως. Ὁ δὲ ἄνθρωπος, καὶ αἰσθέσθαι καὶ κρίνειν δυνάμενος, καὶ δυνάμει σοφὸς (ἔχει γὰρ δυνάμιν τοιοῦτος γενέσθαι), ἀπολαβῶν τὸ ἴδιον δὴ, κατακατεῖ.

valeat et judicare, sitque potentia sapiens (potestatem enim habet ut talis fiat), accepto quod proprium est, illud nimirum conculcat.

"Ὅλως γὰρ ἀξιὸν πυθέσθαι τούτων τῶν ἀνδρῶν, πότερον οὐδένα ἀνθρωπῶν δυνατὸν σπουδαῖον γενέσθαι, ἢ τινὰ γε ἐνδέχεται; Εἰ μὲν γὰρ οἷδεῖς σοφὸς, τί δὴποτε αὐτὸς ὁ Μανιχαῖος; Ἐὼ γὰρ, ὅτι τοὺς ἄλλους οὐ μόνον σπουδαίους εἶναι λέγει· ἀλλὰ καὶ ἄλλους φησὶν ἱκανοὺς εἶναι τοιοῦτους ποιῆσαι. Εἰ δ' ὅλως ἐστὶ τις, τί κωλύει καὶ πάντας γενέσθαι σπουδαίους; "Ὁ γὰρ περὶ ἕνα, καὶ περὶ πάντας ἐνδέχεται· καὶ δι' ὧν καὶ εἷς, διὰ τούτων καὶ πάντες ἐνάρετοι ἂν γένοιεντο· εἰ μὴ τί φασιν τῆς δυνάμεως πλεῖστον τοῖς τοιοῦτοις ἐναπολαμβάνεσθαι.

Πάλιν τοίνυν πρῶτον μὲν· Τίς χρεῖα τοῦ περὶ τὴν παιδείαν πόνου (γενοίμεθα γὰρ ἂν καθεύδοντες σπουδαῖοι); ἢ διὰ τί μάλιστα τοὺς ἀκρωμένους αὐτῶν οἱ τοιοῦτοι ἄνδρες εἰς ἐλπίδας ἀγούσι τοῦ καλοῦ; Καὶ γὰρ καλινδούμενοι σὺν ταῖς ἐταίραις, τὸ οἰκεῖον ἔχειεν ἂν ἀγαθόν. Εἰ δὲ ἡ παιδεία καὶ ἡ περιαιγωγή ἢ βελτίων καὶ τὸ σπουδαῖον περὶ τὴν τῆς

(4) Τὴν ὕλην. Ἡ τε ὕλη.

(5) Αἰσθητὰ. Αἰσθητικὰ.

ἀρετῆς ἀνάληψιν τοιοῦτον αὐτὸν ἐπειργάσαντο, πάν-
τες γινέσθωσαν τοιοῦτοι, καὶ ἀνήρηται ἡ θρυλλου-
μένη ὑπ' αὐτῶν τῆς ὕλης ἀτακτος κίνησις.

Πολὺ δὲ κάλλιον ἦν τὴν σοφίαν ὄπλον φάναι τοῖς
ἀνθρώποις ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δεδῶσθαι, ἢ ὃ ἐστὶν αὐτοῖς
διὰ τὸ αἰσθητικοῖς εἶναι ἐξ ἐπιθυμίας καὶ ἡδονῆς,
τοῦτο κατὰ μικρὸν εἰς τὸ ἀγαθὸν περιάγουσα, τὸ
ἐπόμενον ἀτοπον ἐξ αὐτῶν ἀνέλη· οὕτως γὰρ οὗτοι
τε, ἀρετὴν ἐπαγγελλόμενοι διδάσκειν, ζηλωτοὶ ἄν
ἦσαν τῆς προθέσεως καὶ τοῦ βίου· πολλή τε ἄν ἦν
ἐλπίς τοῦ, ὅτι ποτὲ παύσεται τὰ κακὰ, πάντων γε-
νομένων σοφῶν. Ὅ δοκεῖ μοι κατανενοηθέναι ὁ Ἰη-
σοῦς· καὶ ἵνα μὴ ἀπεληλαμένοι ὡς τοῦ ἀγαθοῦ
γεωργοὶ τε καὶ τέκτονες καὶ οἰκοδόμοι καὶ οἱ ἄλλοι
ἀπὸ τῶν τεχνῶν, κοινὸν συνέδριον καθίσει πάντων
ὁμοῦ· καὶ διὰ ἀπλῶν καὶ εὐκόλων διαλέξεων, καὶ
εἰς Θεοῦ ἔννοιαν αὐτοὺς ἀπενηνοχέναι, καὶ τοῦ κα-
λοῦ εἰς ἐπιθυμίαν ἐλθεῖν ποιῆσαι.

CAP. XVII. Exagitata Manichæica virtus in Materia. Si una virtus creata sine Materia, et reliquæ. Virtus in materia explosa.

Ἄλλὰ γὰρ πῶποτε λέγεται τὸ καταπέμψαι τὴν δύ-
ναμιν τὴν θεῖαν ὁ Θεὸς ἐπὶ τὴν ὕλην; Εἰ μὲν γὰρ
ἦν ἀεὶ, καὶ οὔτε ὁ Θεὸς πρότερος αὐτῆς ἐπινοεῖται,
οὔτε ἡ ὕλη, τρεῖς πάλιν οὕτως εἰσὶν ἀρχαὶ κατὰ τὸν
Μανιχαῖον· τάχα δὲ καὶ πάμπολλαι φανήσονται ὀλίγω
ὑστερον. Εἰ δ' ἐπιγενητὴ πῶς ἐστὶ, πῶς ὕλης ἄμοιρος
αὐτῆ; Εἰ δὲ μέρος ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, πρῶτον μὲν σύν-
θετον καὶ σωματικὸν ἀποφαίνουσιν οὕτως τὸν Θεόν·
τοῦτο δὲ ἀτοπον καὶ ἀδύνατον. Εἰ δὲ ἐποίησεν αὐτὴν,
καὶ ὕλης ἄμοιρός ἐστι, θαυμάζω πῶς οὐκ ἐσχόπη-
σαν, οὔτε οὗτος, οὔτε οἱ ἀπ' ἐκείνου, ὅτι, εἰ (ὃ λέγε-
ται κατὰ τὴν ἀληθῆ δόξαν, ὅτι τὰ ἐφεξῆς, μένοντος
τοῦ Θεοῦ, ὑποστάσεως εἰσὶ,) τὴν δυνάμιν ταύτην
ἐποίησε βουληθεὶς ὁ Θεὸς, πῶς οὐκ καὶ τῶν ἄλλων
ἀπάντων τῶν γενομένων αἴτιος ἐγένετο, οὐδὲν ὕλης
προὔπαρχούσης προσδεθεὶς; Τὰ μὲν δὲ φαινόμενα
ἀτοπα ἐκ τούτου τοιαῦτα, ἐπόμενα δὲ τὰ ἐξῆς.
ante exstiterit? Hæc enimvero quæ ex ea opinione,
ceps posita.

Ἄρα γε γὰρ φύσιν εἶχεν ἡ δυνάμις βεῖν ἐπὶ τὴν
ὕλην; Εἰ παρὰ φύσιν ἦν αὐτῆ τοῦτο, πῶς οὖν ἐμίχθη;
Εἰ δὲ κατὰ φύσιν ἦν αὐτῆ τοῦτο, πάντως που καὶ
ἀεὶ σὺν τῇ ὕλῃ ἦν. Εἰ δὲ τοῦτο, πῶς κακὸν τὴν ὕλην
προσαγορεύουσιν, μίγμα οὔσαν ἐξ ἀρχῆς πρὸς τὴν
θεῖαν δυνάμιν; Πῶς φθαρῆσεται, μιχθείσης τῆς θείας
δυνάμεως, πρὸς αὐτὴν ἀποχωρησάσης ποτέ; Ἔσω-
ζε δὲ γὰρ τὰ καλὰ, καὶ ἐτέρου τινὸς ἀγαθοῦ αἰτία
γίγνεσθαι οἷς ἄν παρῆ, εὐλογον, ἢ διαφθορὰν ἢ ἄλλο
τι κακὸν ἕτερον ἐπάγειν αὐτοῖς.

sent incolumbia servabat, conveniens ut et alterius
quam ut corruptionem vel aliud quodpiam malum illis inducat.

CAP. XVIII. Manichæorum solutio et instantia. Scite ad hominem de Manete, qui ipse in materia.

Τὸ μὲν γὰρ δὴ σοφὸν τὸ λεγόμενον ὑπ' αὐτῶν
ἐκείνῳ ἐστίν· Ὅτι, ὡσπερ ὁρῶμεν, τῆς ψυχῆς τοῦ
σώματος ἀποξευχθείσης, τὸ σῶμα αὐτὸ ἀπολλύμενον
οὕτω καὶ τῆς δυνάμεως ἀφείσης τὴν ὕλην, τὸ λει-

A diligentiaque ac sedulitas percipienda virtute talem
eum reddidere, omnes tales flant, sublatusque est
ab eis celebratus decantatissimusque inordinatus
materiæ motus.

Longe vero præstaret, ut dicerent, sapientiam
organum a Deo hominibus concessam, ut quod illis
ex cupiditate et voluptate seu libidine molitum est,
ea ratione qua sunt sensu præditi, hoc paulatim in
bonum traducens, quod sequitur absurdum ab eis
auferret. Sic enim ipsi, qui se virtutis doctores pro-
fiteantur, ex proposito vitæque æmulandi essent;
magnaque spes affulgeret, fore ut quandoque mala
cessarent, cum omnes sapientes evasissent. Idque
adeo Jesus mihi considerasse videtur; ac ne
plebs rusticana, agricolæ, fabri, cæmentarii, reli-
quique artifices et mechanici a bono extorres essent,
commune omnium simul conflasse concilium, ac
simplicis facilisque alloquii dissertationibus, tum
in Dei eos sensum extulisse, tum in boni honestique
desiderium adduxisse.

C Enimvero, quandonam aiunt Deum divinam vir-
tutem misisse in materiam? Nam si semper erat, ac
neque Deus prior illa intelligitur, neque materia;
sic rursus ex Manichæi doctrina tria erunt princi-
pia. Forte vero etiam longe plurima paulo post vi-
debuntur. Sin autem adventitia est et quæ postea
exstiterit, quonam modo materiæ expers existit?
Quod si Dei partem statuunt, primum quidem
sic sentiendo Deum compositum corporeumque tra-
dunt. Atqui hoc absurdum est nec usquam esse
possit. Sin autem eam condidit, ac materiæ ex-
pers existit, miror quomodo non attenderint, nec
ipse nec ejus discipuli, quod si (ut in vera senten-
tia dicitur, quæ deinceps sunt, manente Deo, hypo-
stases sunt) hanc Deus virtutem voluntate condidit,
quomodo non etiam reliquorum omnium quæ facta
sunt, auctor fuit, nulla ei necessaria materia, quæ
apparent absurda; quæ vero sequuntur, hic deinceps
posita.

D Ergo hæc virtutis natura fuit atque indoles ut dif-
flueret in materiam? Si præter naturam erat, quo-
nam igitur modo illi commista est? Sin autem ex
natura, omnino plane et semper res illi cum mate-
ria erat, ac ipsi comes erat. Id autem si ita est,
quid causæ est cur materiam malum vocitent, quæ
a principio cum divina virtute commista, ejus nacta
commercium est? Quonam vero modo etiam cor-
rumpetur, divina virtute, quæ admista erat, ad se
ipsam quandoque secedente? Quæ enim bona es-
sunt cujusdam boni, quibus adest, auctor existat,

Eorum hic argutum responsum ac evasio; nem-
pe, sicut videmus anima sejuncta a corpore corpus
ipsum perire; sic etiam ubi virtus materiam, quod
reliquum erit, ipsam videlicet materiam dissolutura

iri ac perituram. Primum quidem non animadvertunt, fieri non posse ut ulla res in non ens corrumpatur. Non ens enim non est. Dissipatis autem corporibus, ac cum eis mutatio quædam acciderit, dissolvuntur; adeo ut partim in terram cedant, partim in aerem, partimque in aliud quidpiam.

Præterea non meminerunt, docere illos materiam motum inordinatum esse. Quod autem sui ipsum ratione movetur, et cujus essentia motus est, nec per accidens illi competit, quam fiat ratione, ut abscedente virtute, id quod erat, ante etiam quam virtus in ipsum descenderet, esse desinat? Nec vident differentiam, quod omne corpus expers animæ, immobile sit. Nam et stirpes animam habent vegetabilem. Ipsum vero motum, quantumvis inordinatum, materiæ dicunt esse substantiam. Ac vero erat melius, velut in dissonante lyra, accedente harmonia initoque concentu, quidquid erat, musice consortum modulatumque efficitur: sic nimirum divinam virtutem inordinato admistam motui, quem ipsi materiam sentiunt, pro eo quod ornatu carebat, quemdam illi ornatum adjecisse, ac semper adjicere, ejusmodi scilicet qui divino rite congruat tempori. Nam quæso, quandonam tandem ipse Manichæus, ut de his tractaret idoneus fuit, ac quando demum isthæc enarravit? Nam et ipsum materiæ tunc migma et virtutis in ea receptæ fuisse concedunt. Sive igitur, ita ut erat, hæc inordinato motu locutus est, quomodo non mala opinio? sive divina virtute anceps dubiumque dogma est: ea ratione, qua est a divina virtute, veritatis commercio gaudens; qua vero ab inordinato motu, alterius partis commercio ad mendacium vergens, illique hærens.

CAP. XIX. *Altera Manichæi Virtus, prioribus novisque absurdis petita. Virtus efficiens et patibilis, opifex et materiæ concreta. Corpora Manichæo tribus partibus digesta.*

Quod si dictum esset, divinam virtutem ornasse materiam atque ornare, longe sapientius esset, et ad fidem Manichæi doctrinæ ac sermonibus conciliandum conducibilis. Verumenimvero aliam Deus e supernis misit virtutem. Sane quidem quæ dicta sunt de priore virtute, de hac pariter communia sunt: omniaque absurda, conjuncta doctrinæ de prima illorum virtute, eadem et impræsentiarum licet afferre. Aliud vero quis ferat? Quidni enim Deus unam quamdam virtutem misit, quæ omnia posset? Cum mens humana sic ad omnia varia sit, ut eadem geometrica scientia, eademque astronomica et tectonica prædita sit, ac si quid ejus generis est; ad incitas Deus redactus est, nec invenire potuit talem virtutem, quæ illi ad omnia idonea esset, ut non prima atque secunda indigeret?

Utquid vero alia quidem virtus opificis, alia vim magis patientis habens ac recipientis, quo scilicet pronum illi benèque sit ut misceatur cum materia? Non enim hic causam ordinis boni video, adversusque ipsum excessus. Si malum erat, non erat in domo Dei. Cum enim Deus solummodo bonum,

(6) Κακοῦ.

Α πόμενον, ὅπερ ἐστὶν ἡ ὕλη, διαλυθὲν οἰχῆσεται. Πρῶτον μὲν γὰρ οὐχ ὀρώσιν, ὅτι τῶν δυνάμεων οὐδὲν οἶόν ἐστιν φθειρῆσθαι εἰς τὸ μὴ ὄν· τὸ γὰρ μὴ ὄν οὐκ ἐστὶ. Διασχεδασθέντων δὲ τῶν σωμάτων, καὶ μεταβολὴν τινα σχόντων, διάλυσις γίνεται· ὥστε τὸ μὲν εἰς γῆν ἀπελθεῖν, τὸ δὲ εἰς ἀέρα, τὸ δὲ εἰς ἄλλο τι.

Ἐπειτα δὲ οὐ μέμνηται, ὅτι κίνησιν ἄτακτον ὑποτίθενται εἶναι τὴν ὕλην. Τὸ δὲ δι' αὐτὸ κινούμενον, καὶ οὐκ ἐστὶν οὐσία ἡ κίνησις, ἀλλὰ μὴ κατὰ συμβεβηκὸς ὑπάρχει αὐτῷ, πῶς εὐλογον, τῆς δυνάμεως ἀπελθούσης, παύσασθαι τοῦ ὅπερ ἦν, πρὶν καὶ τὴν δύναμιν εἰς αὐτὸ κατελθεῖν; Οὐχ ὀρώσι δὲ τὸ παραλλάττον, ὅτι πᾶν μὲν σῶμα, ψυχῆς ἄμοιρον, ἀκίνητον. Ἔχει γὰρ καὶ τὰ φυτὰ τὴν φυτικὴν ψυχὴν. Τῆς δὲ ὕλης αὐτὴν τὴν οὐσίαν κίνησιν εἶναι φασὶν, ἄτακτον μέντοι. Κάλλιον δὲ ἦν, καθάπερ ἐπὶ λύρας, ἀνάρμοστα μελωδούσης, ἡ ἀρμονία ἐλθοῦσα τὸ πᾶν ἡρμωσμένον ἀπειργάσατο· οὕτω δὲ μιχθεῖσαν τὴν θείαν δύναμιν τῇ ἀτάκτῳ κινήσει, ὅπερ ἐστὶ κατ' αὐτοῦς ἡ ὕλη, ἀντὶ τῆς ἐνούσης ἀκοσμίας κόσμον τινὰ αὐτῇ ἐπιτεθεικέναι καὶ ἀεὶ ἐπιθεῖναι τοῦ θείου χρόνου ἐπάξιον. Ἐπεὶ πῶς ποτε αὐτὸς ὁ Μανιχαῖος περὶ τούτων ἐγένετο ἱκανὸς διαλαβεῖν, καὶ τὸ πότε αὐτὰ ἀφηγήσατο; ὡς γὰρ μίγμα γέγονε καὶ αὐτὸς τῆς ὕλης, καὶ τῆς ἐναποληφθείσης αὐτῇ δυνάμεως, συγχωροῦσιν. Εἶπε οὖν, ὡς εἶχε, τῇ ἀτάκτῳ κινήσει ταῦτα ἔλεγε, πῶς οὐ φαύλη ἡ δόξα; εἴτε τῇ θείᾳ δυνάμει ἀμφίδοξον ἦδη τὸ δόγμα· τῷ μὲν ἀπὸ τῆς θείας δυνάμεως εἶναι μέτοχον ἀληθείας· τῷ δὲ ἀπὸ τῆς ἀτάκτου κινήσεως τοῦ ἐτέρου μέρους μετέχειν, μεθιστάμενον εἰς τὸ ψευδός.

C ψευδός.

Εἰ δὲ εἴρητο, ὡς ἡ θεία δύναμις τὴν ὕλην ἐκόσμησε καὶ κοσμεῖ, μακρῶν ἂν ἦν σοφώτερον, καὶ πρὸς ἀξιόπιστίαν τῶν Μανιχαίου λόγων συμβαλλόμενον μάλλον. Ἀλλὰ γὰρ ἐτέραν δύναμιν κατέπεμψεν ὁ Θεός. Ἄ μὲν δὴ εἴρηται περὶ τῆς προτέρας δυνάμεως, κοινὰ καὶ περὶ ταύτης ἐστὶ· καὶ ὅσα ἄτοπα ἔπεται τῷ λόγῳ τῷ περὶ τῆς πρώτης αὐτῶν δυνάμεως, ταῦτα καὶ νῦν ἐστὶ λέγειν. Τὸ δὲ ἄλλο τίς ἀνάγκη; Διὰ τί γὰρ δὴ οὐ πάντα μίαν τινὰ δυναμένην δύναμιν κατέπεμψεν ὁ Θεός; Εἰ ἀνθρώπου νοῦς οὕτως ἐστὶ πρὸς πάντα ποικίλος, ὥστε ὁ αὐτὸς μὲν εἶναι γεωμετρικὸς, ὁ αὐτὸς δὲ ἀστρονομικὸς καὶ τεκτονικὸς, καὶ εἴ τι τοιοῦτον· Θεῷ δὲ ἄρα ἦν ἄπορον εὑρεῖν τοιαύτην δύναμιν, ἥτις αὐτῷ πρὸς πάντα ἦν ἱκανή, ἵνα μὴ πρώτης καὶ δευτέρας δέηται;

Διὰ τί δὲ ἡ μὲν δύναμις ἐστὶ δημιουργικὴ, ἡ δὲ παθητικὴ μάλλον, ὡς καλῶς αὐτὴν ἔχειν πρὸς τὴν ὕλην κεράνυσθαι; Οὐχ ὀρώ γὰρ πάλιν ἐνταῦθα τὸ αἴτιον τῆς τάξεως τοῦ καλοῦ (6) καὶ τῆς κατ' αὐτοῦ ὑπεροχῆς. Εἰ κακὸν ἦν, οὐκ ἦν ἐν τῷ τοῦ Θεοῦ οἴκῳ. Εἰ γὰρ μόνον καλὸν ὁ Θεός, καὶ μόνον κακὸν ἡ ὕλη,

μέσα τὰ ἄλλα καὶ μεταξὺ ἀνάγκη φάναι. Ἄλλ' εὐ-
ρίσκειται τις ποιητὴς διάφορος περὶ τὰ μέσα, ὅτ' ἀν-
φῶσι τὴν μὲν δημιουργικὴν αἰτίαν, τὴν δὲ μίχτην πρὸς
τὴν ὕλην. Τάχα οὖν ἐστὶ τὸ προηγούμενον καὶ ἀπο-
προηγησάμενον τοῦτο, ὃ καὶ οἱ νεώτεροι λέγουσιν ἐν
τῷ *Περὶ τῶν διαφορῶν* λόγῳ. Τῆς δὲ δημιουργικῆς,
φασί, δυνάμει ἐπιχειρησάσης τῆς κοσμοποιίας,
ἀποκεκρίσθαι τῆς ὕλης τὸ μείναν ἐπὶ τῆς ἰδίας ἀρε-
τῆς καὶ τῆ συμμίξει, καὶ γεγονέναι ἥλιον καὶ σελή-
νην· τὸ δὲ μετρίως μετεληφθὲς κακίας, οὐρανὸν καὶ
ἀστέρας. Λοιπὸν δὲ τὰ ἄλλα ἐντὸς τούτων περιειλη-
φθαι ὡς ἔτυχεν, μίγματα ὄντα τῆς τε θείας δυνά-
μειος καὶ τῆς ὕλης.

Cap. XX. *Divina virtus eidem Manichæo corporea et divisibilis. Divina virtus ipsa materia, quæ fiat omnia : inconueniens.*

Ἐγὼ δὲ παρὰ πάντα ταῦτα θαυμάζω, πῶς οὐκ
αἰσθάνονται σωματικὴν ποιοῦντες τὴν θείαν δυνάμιν,
καὶ τέμνοντες καθάπερ τὰ μέρη. Διὰ τί γὰρ οὐχ ὡς
ὕλη, καὶ ἡ θεία δύναμις ἤδη ἐστὶν παθητὴ καὶ διαι-
ρετὴ διὰ πάσης αὐτῆς· καὶ τὸ μὲν τι αὐτῆς γίνεται
ἥλιος, τὸ δὲ σελήνη; Καθαρῶς γὰρ ταῦτα εἶναι φασί
τῆς θείας δυνάμειος· τοῦτο δὲ ἦν ὃ ἐλέγομεν ἴδιον
τῆς ὕλης εἶναι, τὸ μηδὲν οὔσαν καθ' ἑαυτὴν, δεχο-
μένην δὲ τὰ σχήματα καὶ τὰς ποιότητας, πάντα γί-
γνεσθαι τὰ διωρισμένα. Εἰ οὖν ὡς ἀφ' ἑνὸς ὑποκει-
μένου τῆς θείας δυνάμειος μόνον γέγονεν ἥλιος καὶ
σελήνη, ταῦτα δὲ ἕτερα, διὰ τί μὴ καὶ ἄλλο τι γέ-
νηται; Εἰ δὲ πάντα γενήσεται, τὸ συμβαῖνον φανερόν,
ὅτι ἡ θεία δύναμις ὕλη, καὶ αὐτὴ πρὸς τὰ σχήματα
ποιουμένη. Εἰ δὲ οὐδὲν ἕτερον ἢ ἥλιος καὶ σελήνη τὰ
ἐκ τῆς θείας δυνάμειος ἐπιγενόμενα, τὰ ἐναπειλημ-
μένα ἄρα πᾶσι τοῖς οὔσιν ἥλιός ἐστι καὶ σελήνη· καὶ
ἕκαστος τῶν ἀστέρων ἥλιός ἐστι καὶ σελήνη· καὶ τὸ
ἕτερον καὶ τῶν χερσαίων ζώων καθ' ἕκαστον καὶ
τῶν πτηνῶν καὶ τῶν ἀμφιβίων. Ταῦτα δὲ, ὅτι οὐδὲ
οἱ τὰ θαύματα δεικνύοντες ἀποδέξαιτο ἂν, οἶμαι παντί
πῶ δῆλον εἶναι.

Cap. XXI. *Virtus partim bona, partim melior. In sole et luna illibata, in aliis depravata : improbabilis opinio.*

Τὸ δὲ μετὰ ταῦτα ἐπισκοποῦσιν οὐκ εὐθεῖα ἡ ὁδὸς,
ἀλλὰ δυσανταστήρα τῆς παρεκκλίσεως. Λέγουσι γὰρ
μηδὲν ἀποπῶν παπονθέναι κατὰ τὴν σύμμειξιν πρὸς
τὴν ὕλην ἥλιον καὶ σελήνην. Εἶσα πῶς τὰ ἄλλα ἡλατ-
τώθη παρὰ τὴν ἰδίαν φύσιν οὐκ ἔχουσι λέγειν. Εἰ
μὲν γὰρ καὶ ὅτε καθ' ἑαυτὴν ἦν ἡ θεία δύναμις οὐ-
τως εἶχεν, ὥστε τὸ μὲν τι αὐτῆς εἶναι καλόν, τὸ δὲ
κάλιον, κατὰ τὸν τῶν ἵπποκενταύρων μῦθον, οἷ
τὸ μὲν ἄχρι στηθῶν ἀνθρώποι ἦσαν, τὸ λοιπὸν δὲ
ἵπποι· καλὰ μὲν ἕκαστα τὰ ζῷα, κάλιον δὲ ὁ ἀν-
θρώπος· οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς θείας δυνάμειος ἐστὶν
ἐπινοῆσαι, τὸ μὲν τι αὐτῆς τὸ κάλιον φέρον, τὸ δὲ
ἐλαττούμενον κατὰ τοῦτο. Καὶ ἐπὶ τῆς ὕλης δὲ τὸ
μὲν ὑπάρχει ὑπερβολὴν σὺνα ἔχον κακίας. . . τὰ ἕτερα
μὲν ἕτερα, καὶ ἕτερας ἄλλος ἂν ἦν λόγος. Ἐνεδέχεται
γὰρ ὑπολαβεῖν, ὅτι ἐμφρονέστερον τὰ ἐξ ἀρχῆς ἥλιος
καὶ σελήνη τὰ ἥττον πονηρὰ τῆς ὕλης εἰς τὴν σύμ-

A malumque solummodo materia existat, necesse
est ut reliqua media dicamus et in medio consti-
tuta. Atqui invenitur diversus factor ac conditor
circa ea quæ media sunt, cum dicant aliam cau-
sam opificem, aliam materiæ admistam. Forte igi-
tur est primarium istud et quod a primario est,
quod etiam dicunt recentiores in libro *De differen-*
tiis. Cumque adeo opifex virtus ac cujus condendi
vis mundi fabricam aggressa esset, secretum aiunt
de materia quod in ipsa quoque mistione in sua
propria manserat virtute, atque hinc solem et lun-
nam exstitisse. Id vero quod modice parcusque
vitium contraxerat ac malitiam, cœlum et stellas.
Postremo autem reliqua intra hæc temere interce-
pta, quæ mista sunt ex divina virtute et materia.

Ego sane, præter hæc omnia, miror quomodo
non intelligunt, corpoream se facere divinam virtu-
tem, inque partium morem secare. Quidni enim
quemadmodum materia, etiam divina virtus jam
patibilis est, seque tota divisibilis; atque ejus pars
alia sol efficitur, alia luna? Clare enim hoc est quod
dicebamus esse proprium materiæ, cum ipsa per
se nihil sit, cum figuras et qualitates recipiat, om-
nia fieri, quæ divisa ac distincta sunt. Si igitur
velut ex uno subjecto divina virtute, solummodo
sol lunaque exstiterunt; hæcque adeo alia ac alia
sunt, quidni etiam aliud quidpiam factum est?
Quod si fient omnia, quid sequatur manifestum
est; divinam virtutem materiam esse, ipsamque
esse quæ in figuras formetur. Quod si nihil aliud
sunt sol et luna, quam quæ ex divina virtute creata
sunt; ergo quæ rebus omnibus intercepta sunt, sol
et luna sunt: ac singulæ quæque stellæ, sol sunt
et luna; singulaque alia quæque animalia generis
terrestrium et volucrum et eorum quæ amphibia
dicuntur. Hæc vero ne ipsos quidem præstigiatores
admissuros, universis manifestum esse existimo.

Si quis vero huic quod sequitur animum attende-
rit, haud recta videatur via, sed quæ superiore ar-
dua magis ac anfractuosa sit. Aiunt enim: nihil
labris ascivisse solem et lunam ex commercio cum
materia. Jam enim nequeunt dicere quomodo reli-
qua in deterius iverint, quam ferret eorum pro-
pria natura. Si enim tunc etiam, cum penes se es-
set, in eum modum se divina virtus habebat, ut par-
tim bona, partim melior esset, quo pene modo
hippocentauros fabulantur otiosi homines, qui vi-
delicet ad usque pectus homines, reliquo autem
corpore equi essent; quæ utraque bona animalia;
sed in eis homo melior: sic quoque in divina vir-
tute licet intelligere, ejus aliud melius esse ac præ-
stantius, aliud secundis partibus fore ac deterius.
Itidemque materia, aliud enormem quamdam mali-
tiam habet atque excessum... Alia quidem alia, at-

que alius alia fuerit ratio. Existimare enim licebat, a principio solem et lunam, solertiori iudicio ac prudentia, partes materiæ minus malas quibus commistio fieret, sibi elegisse, ut in sua perfectione ac virtute consisterent; debilitatis autem tantæ ætatis maleficiis, tantam in bono excellentiam reportasse; reliquas vero ejus partes collapsas esse, haud quidem sine providentia; cum pari tamen providentia, ea quæ in ipsa est, malitia, pro quota cujusque ratione magis imbutas esse. Quod enim vero de hac virtute nihil ab eis diversum dicitur, sed se tota similis ejusdemque rationis intelligitur, improbabilis doctrina ac sententia est: quod nempe in commistione aliud sincerum purumque remanserit, aliud malitia quadam impartitum sit.

CAP. XXII. *Lunæ lumen a sole. Receptarum in ea animarum inconvenientia. Græcis duo diluvia.*

Aiunt vero, solem et lunam, cum divinam virtutem a materia paulatim secrevissent, ad Deum transmisisse. Porro si vel parum astronomorum fores trivissent, in hæc deliria haud incidissent ut sic sentirent; nec nescivissent, lunam quæ quorundam sententia, suo ipsa lumine careat, a sole illuminari; ejusque inde esse figurationes, quod sic vel sic distet a sole. Tuncque plena efficitur, cum a sole distat centum octoginta gradibus. Tunc vero in coitu est, cum in eodem cum sole gradu fertur. Deinde, quomodo non mirum, qua tandem fiat ratione, tum multæ sint animæ et a diversis? Etenim sunt mundi ipsius et animalium, et stirpium et nympharum et dæmonum: ac in his facie distinguuntur, volucrum, terrestrium animalium, et eorum quæ amphibia sunt: in luna autem unum quodam simile corpus semper nobis conspicitur. Quid vero et hæc corporis continuitas? Ac quidem cum luna semiplena est, apparet semicirculus; cumque plusquam media, idem rursus. Quonam igitur modo in lunam assumuntur, ac quo usæ vehiculo? Si enim leve est velut ignis, non solum par ad lunam evadere, sed superius quidquid est transcendere: sin autem grave, nec a principio ad lunam licet attingere.

Quænam vero ratio est, ut quod primum ad lunam advenit, non statim ad solem transmittatur, sed expectet cum plena est, dum reliquæ animæ adveniant? Cum igitur luna quæ plena esset, decrescit, virtus eo tempore ubi manet; donec quæ vacuata fuerat prioribus animabus, haud secus ac urbs desolata, aliam rursus coloniam luna recipiat? Erat enim etiam thesaurus quidam in quadam terræ parte segregandus, vel nubium, vel alterius cujusdam loci; ubi animæ congregatæ, paratæ essent ut ad lunam commigrarent,

Verum alia rursus emergit quæstio. Quid igitur causæ est cur non statim repleatur? aut cur rursus dies quindecim expectat? Nec istud minorem habet admirationem, quam ea quæ dicta sunt; quod nunquam ab omni retro hominum memoria extra quintumdecimum diem luna plena fuit. Quin ne diluvii quidem tempore sub Deucalione, magisque

Α μίξιν ἐξελέξατο, ἵνα μὲν ἐπὶ τῆς ἰδίας ἀρετῆς· ἐξασθενησάντων τηλικῶν δὲ πονηρευμάτων, ἐκδιβάσασθαι τοσαύτην ὑπεροχὴν ἐν τῷ ἀγαθῷ, τὰ δὲ ἄλλα μέρη αὐτῆς ἦν πεσόντα, οὐκ ἀπρονοήτως μὲν, οὐ μὴν μετὰ τῆς ἴσης προνοίας ἀπολαῦσαι μᾶλλον κακίας τῆς ἐν αὐτῇ κατὰ τὸ ποσὸν ἕκαστον. Ἐπειδὴ δὲ οὐδὲν διάφορον περὶ τῆς δυνάμεως ταύτης παρ' αὐτῶν λέγεται, ἀλλ' ὅμοια διὰ πάσης αὐτῆς θεωρεῖται, ἀπίθανος ὁ λόγος· Ὅτι ἐν μὲν τῇ συμμίξει, τὸ μὲν ἔμεινεν ἀκέραιον, τὸ δὲ μετέσχεν κακίας τινός

Β Λέγουσι δὲ, ὅτι καὶ ἥλιος καὶ σελήνη τὴν θεῖαν δύναμιν, κατὰ μικρὸν διακρίναντες ἀπὸ τῆς ὕλης, πρὸς τὸν θεὸν παρέπεμψαν. Εἰ δ' ἦσαν καὶ κατὰ μικρὸν εἰς ἀστρονόμων θύρας φοιτήσαντες, οὐκ ἂν ταῦτα πεπόνθεσαν· οὔτε ἠγνόησαν ἂν, ὅτι ἡ σελήνη κατὰ τινὰς ἄμοιρος οὔσα ἰδίου φωτός, ὑπὸ τοῦ ἡλίου καταλάμπεται· καὶ ὅτι οἱ σχηματισμοὶ αὐτῆς εἰσι παρὰ τὰς τοῦ ἡλίου διαστάσεις· πανσέληνός τε γίγνεται, ὅτ' ἂν ἀπέχη τοῦ ἡλίου τὰς ἑκατὸν καὶ ὀγδοήκοντα μοίρας· σύνοδος δὲ, ὅτ' ἂν ἐπὶ τῆς αὐτῆς τῷ ἡλίῳ φέρεται μοίρας. Ἐπειτα δὲ πῶς οὐ θαυμαστὸν, ὅπως ποτὲ πολλὰ οὔσαι αἱ ψυχὰ καὶ ἀπὸ διαφόρων; Καὶ γὰρ τοῦ κόσμου αὐτοῦ καὶ ζώων καὶ φυτῶν καὶ νυμφῶν καὶ δαιμόνων εἰσὶν· καὶ ἐν τούτοις πτηνῶν, χερσαίων, ἀμφιβίων διακρίνονται τῇ ὄψει· ἀλλὰ ἐν τῷ σώματι ὅμοιον ἀεὶ διὰ παντός φαίνεται ἡμῖν ἐν τῇ σελήνῃ. Τί δὲ καὶ τὸ συνεχὲς τοῦ σώματος τούτου; Καὶ ὅτε μὲν διχότομός ἐστιν ἡ σελήνη, φαινόμενον ἡμικύκλιον· ὅτε δὲ ἀμφικυρτός, τοιοῦτον πάλιν. Πῶς ἀναλαμβάνονται ἐπὶ τὴν σελήνην ἢ ποίῳ γρώμεναι σχήματι; Εἰ μὲν γὰρ κοῦφόν ἐστιν οἷον πῦρ, οὐκ ἄχρι τῆς σελήνης μόνον εἰκὸς γενέσθαι ἂν, ἀλλ' ἄνωθεν διαπνυτός· εἰ δὲ βαρὺ, οὐδ' ἀρχὴν πρὸς σελήνην ἀφικέσθαι οἷόν τε.

Τίνα δὲ λόγον ἔχει, τὸ πρῶτον ἀφικόμενον πρὸς σελήνην, μὴ εὐθὺς πρὸς ἥλιον ἀναπέμπεσθαι, ἀλλ' ἐκδέχεσθαι τὴν πανσέληνον τὰς τῶν ἄλλων ψυχῶν ἐπιδημίας; Ὅτε τοίνυν ἀπὸ τῆς πανσέληνου ἡ σελήνη μειοῦται ἀποχωριζομένη, δύναμις τὸν χρόνον τοῦτον ποῦ μένει, ἕως ἂν κενωθείσα ἡ σελήνη τῶν προτέρων ψυχῶν, καθάπερ πόλις ἔρημος, δευτέραν πάλιν δέξηται ἀποικίαν; Ἐχρῆν γὰρ ἀφωρίσθαι καὶ θησαυρόν τινα ἐν τινὶ μέρει τῆς γῆς, ἢ τῶν νεφελῶν, ἢ ἐτέρου τόπου τινός, ἐνθα αἱ ψυχὰ συναγειρόμεναι, ἔτοιμαί γίνονται πρὸς τὴν ἐπιδημίαν τὴν πρὸς σελήνην.

Ἄλλὰ πάλιν ἀπορία ἕτερα. Διὰ τί τοίνυν οὐκ εὐθὺς πληροῦται; ἢ διὰ τί πάλιν τὰς πεντεκαίδεκα ἡμέρας περιμένει; Οὐκ ἔλαττον δὲ τῶν εἰρημένων θαυμαστὸν καὶ τοῦτο, τὸ μηδέποτε, ἀφ' οὗ μέμνηνται οἱ ἄνθρωποι, τὴν σελήνην ἐκτός πεντεκαίδεκα ἡμερῶν πεπληρωθῆναι. Ἄλλὰ μὴ δ' ἐπὶ τοῦ κατακλυσμοῦ τοῦ ἐπὶ Δευκαλίωνος· καὶ ἔτι μᾶλλον ἐπὶ Φοαωνέως·

ὅτι πάντα, ὡς εἰπεῖν, τὰ ἐπὶ γῆς διεφθάρη, καὶ πολλήν τὴν δύναμιν συνέβη διακεκρίσθαι τῆς ὕλης. Χωρὶς δὲ τούτων καὶ φορὰς γενεῶν καὶ ἀφορίας καὶ φθορὰν ὁμοίως σκοπεῖν προσήκεν· ὣν ὡσαύτως μὴ γινομένων κατὰ τάξιν, χρὴ μηδὲ τὴν τάξιν τῶν πανσελήνων, μηδὲ τῶν μειώσεων οὕτω τηρεῖσθαι.

CAP. XXIII. *Imago Materie in sole, ad quam homo : nugæ ac delirium. Delirium item, hominem a materia esse conditum. Homo, vel compositum, vel anima, vel mens et animus.*

Οὐ παρέργως δὲ οὐδὲ τούτω προσεκτέον. Ὅτι εἰ μὲν ἀπειρός ἐστὶν ἡ ἐναποκειμένη τῇ ὕλῃ δύναμις θεία, πρὸς τὸ μειοῦσθαι αὐτὴν οὐδὲν δύναται, ἀ διαπραγματεύονται ἡλῖος καὶ σελήνη. Τὸ γὰρ λειπόμενον πάλιν ἀπειρον ἀπὸ πεπερασμένου τοῦ ληφθέντος. Εἰ δὲ ἐστὶν πεπερασμένη, ἐχρῆν αἰσθησὶν γενέσθαι ἐν τοσούτῳ χρόνῳ πόσον ποτὲ τῆς δυνάμεως ταύτης ἐκ τοῦ κόσμου ἐμειώθη. Ἄλλὰ πάντα ὁμοίως μένει. Τίνας δὲ θυμοὺς οὐχ ὑπερβέβηκε τῷ ἀπιθάνῳ καὶ ταῦτα, ὅτε κατὰ τὴν ὀφθεισαν ἐν ἡλίῳ εἰκόνα τῆς ὕλης τὸν ἄνθρωπον δημιουργήμα εἶναι λέγουσι; Καὶ γὰρ εἰκόνας εἰδῶλα εἰσὶ τῶν ἀρχετύπων. Εἰ δ' ἡλίῳ τὴν εἰκόνα καταλείπουσι, ποῦ τὸ παράδειγμα, πρὸς ὅπερ ἡ εἰκὼν αὐτοῖς ἀναπέπλασται; Οὐ γὰρ δὴ αὐτόν γε τὸν ἄνθρωπον φήσουσι τὸν ὄντως ἄνθρωπον εἶναι· οὐδὲ τὴν δύναμιν τὴν θείαν. Ταύτην μὲν γὰρ πρὸς τὴν ὕλην μιγνύουσιν· ἐν ἡλίῳ δὲ τὴν εἰκόνα ἐωρᾶσθαι λέγουσιν, ὅς ἐγένετο κατ' αὐτοὺς ἀπὸ τῆς πρὸς τὴν ὕλην ὕστερον διακρίσεως. Ἄλλ' οὐδὲ τὴν δημιουργικὴν αἰτίαν· ταύτην γὰρ ἐπὶ σωτηρίᾳ τῆς θείας δυνάμεως καταπεπέμφθαι φασί· καὶ πρὸς ἡλίου κατ' αὐτοὺς πάντως γε ταύτην τακτέον· ἐπειδήπερ, ἀφιγμένης αὐτῆς, τὸν ἡλίον καὶ τὴν σελήνην τῆς ὕλης ἀποκεκρίσθαι συμβέβηκεν.

Ἐν ἡλίῳ δὲ τὴν εἰκόνα ἐωρᾶσθαι λέγουσι· πεποήθηκεν δὲ ἡ ὕλη, φασί, τὸν ἄνθρωπον. Τίτι ποτὲ τρόπῳ ἢ πῶς; Οὐδὲ γὰρ πλάσασθαι γε τοῦτο δυνατόν. Πρὸς γὰρ τῷ εἰδῶλον εἰδῶλου τὸν ἄνθρωπον ὑπάρχειν οὕτως γε κατ' αὐτοὺς, καὶ μηδεμίαν ἔχειν ὑπόστασιν, ἔτι οὐδὲ εἰς ἐννοίαν ἐστὶν ἔχειν δυνάμενα, πῶς τῆς ὕλης ἔργον ἐστὶν ὁ ἄνθρωπος. Τὸ γὰρ λογίζεσθαι καὶ αἰσθέσθαι οὐδὲ τῆς κατ' αὐτοὺς ὕλης ἐστίν. Τίς δὲ κατ' αὐτοὺς ὁ ἄνθρωπος; Ἄρα γε τὸ ἐκ τῆς ψυχῆς καὶ σώματος μίγμα; ἢ τὸ ἕτερον, ἢ τὸ ὅλης ψυχῆς ἀνωτέρω, νοῦς; Ἄλλ' εἴτε νοῦς ἐστὶ, πῶς τὸ κάλλιον γένοιτ' ἂν τοῦ χείρονος ἔργον; εἴτε ψυχὴ (ταύτην δὲ τὴν θείαν δύναμιν εἶναι λέγουσι) πῶς, ἀφαιρούμενοι τὸν θεὸν τὴν θείαν δύναμιν, ταύτην ὑπὸ τὴν τῆς ὕλης δημιουργίαν κατατάττουσιν; Εἰ δὲ τὸ σῶμα μόνον καταλείπουσιν, ἀναμιμνησκέτωσαν πάλιν, ὅτι τοῦτο καθ' ἑαυτὸ ὄν ἀκίνητον, τῆς δὲ ὕλης τὴν οὐσίαν κίνησιν εἶναι φασίν. Ἄλλὰ μὴν οὔτε γε οὐδὲν καθ' ἑαυτὸ ἐπὶ τὴν ὕλην ἀγεσθαι οἴονται. Οὐδὲ τὸ ἐκ τούτων συνεστῶς εὐλογον ταύτης ἔργον εἶναι ὑπολαμβάνειν. Καὶ μὴν τὸ γενόμενον ὑπὸ τοῦ, ὅτι πάντως χείρον ἐκείνου, ἀναμφισβήτητον εἶναι δοκεῖ. Οὕτω γὰρ ὁ κόσμος τοῦ δημιουργοῦ χείρον· καὶ τῶν

A adhuc sub Phoroneo; quando ea quæ erant super terram, ut sic dicam, omnia interierunt, vimque magnam virtutis contigit a materia segregari. Ad hæc vero etiam generationum proventus earumque delectus ac frustratio, similiterque corruptionum attendenda erant; quæ cum eodem modo et ordine non eveniant, nec pleniluniorum ordo, nec decre-scentis lunæ tempora sic observanda erant.

Ac nec istud defunctorie levique opera attendendum. Nempe si infinita est divina virtus quæ materiæ indita est, ad eam minuendam nihil valent, quantacunque sol et luna moliantur. Quod enim reliquum est, ab illo finito quod sumptum est, infinitum est. Quod si est finita, sensu percipiendum esset, per tanta intervalla, quantum tandem ejus virtutis, e mundo minutum esset. At omnia similiter perseverant. Quos vero animos sensusque hæc quoque non excessere ut fidem aliquam mereantur, cum creatum dicant hominem atque formatum ad materiæ imaginem in sole visam? Quippe imagines simulacra sunt nudæque repræsentationes principum formarum. Quod si imaginem in sole includunt, ubinam exemplar ad quod eis efflcta est imago? Haud sane enim hominem ipsum, vere hominem, dicturi sunt; neque divinam virtutem: nam hanc quidem cum materia miscent; imaginem vero in sole visam docent; qui, ut illi opinantur, postea conditus est ex secrezione materiæ. Sed neque causam rerum opificem: hanc enim missam fuisse aiunt ad salutem divinæ virtuti præstandam: omnino quo illorum sententia hæc soli ascribenda sit; idcirco nimirum, quod ejus adventu ac præsentia contigit, segregari a materia solem et lunam.

Porro in sole dicunt visam esse imaginem; materiam vero dicunt condidisse hominem. Quonam tandem modo, quave ratione? Neque enim hoc sani capitis esse possit commentum. Præterquam quod enim, quod ita sentiant, homo inane simulacrum inanis simulacri futurus sit, ac qui nullam veram habeat existentiam, adhuc nec in mentem venire potest, quonam modo homo materiæ opus existat. D Etenim ratione sensuque uti, non ejus materiæ est, quam ipsi statuunt. Quem vero hominem sentiunt, quisnam est? Num quod ex anima ac corpore mistum est? an alterum, vel quod tota anima superius est, mens scilicet atque animus? Sed, sive mens est, quonam modo quod perfectius est atque melius, deterioris opus exstiterit? sive anima (hanc vero divinam virtutem dicunt) quomodo ablatam Deo divinam hanc virtutem, materiæ opificio ac creationi eam subjiciunt? Quod si solum corpus relinquunt, meminerint rursus ipsum per se ipsum immobile esse, materiæque essentiam motum dicere. At neque rem ullam ipsam per se exque genio ad materiam trahi existimant. Nec quod ex his conflatum est, ut ejus opus existimetur conveniens

est. Sane quod ab aliquo conditum est, id illo deterius esse ut existimetur, extra controversiam est. Sic enim mundus Creatore deterius, seu Opifice, et artificibus, quæcunque artis opera sunt: quod autem materia deterius sit, nihil illi volunt reliquum esse. Nec par est misceri materiæ, et ei quod materia deterius sit.

Quæ vero quasi indulgentia ac dispensando dicunt, hæc nec intelligere videntur. Quid enim causæ est, cur Dei imaginem in substantiam hominis materiam alligasse existiment? Aut cur non ipsa sufficiens imago, velut in speculis, ut homo apparet? Aut sicut ipse sol, ad omnium quæ procreantur, ortum ac interitum sufficiens est, suæque ipsius creationis imaginem, pro creandi munere ac faciendi æmulatus est. Quonam tandem illorum quæ **B** habet? Ergo divina virtus sic spectata, organi rationem respectu materiæ habet? Sed inordinato motu, quo sic forma materiam imbuat? Verum similia omnia, exquisito ordine diligentique opera, imitando finem assequuntur. Neque enim domum aut navim, vel quid aliud artefactum inordinatione unquam præstari arbitrabimur; neque statuem, cujus ars fabricam ad hominis imitationem mota est.

CAP. XXIV. *Christus mens, Manichæice. Quid ecclesiastice? Inconvenientia de Christo. Passum umbraticæ, Manichæorum delirium. Nihil Verbo per fictionem aptum.*

Christum vero cum nec cognoscant, Christum tamen ipsū appellantes, cum altero sumendo elemento, aliudque significatum, quam quo ille proprie accipitur, inducendo, ipsum mentem esse tradunt. Si quidem autem id quod nōscitur ac quod cognoscit, sapientiamque ipsum una voce dicentes, iis quæ viri ecclesiastici de illo loquuntur, per hunc modum consentire deprehenduntur; quid causæ est, cur omnem, quam vocant, veterem historiam respuant? Si vero, ut quorundam opinio est, adventitium ipsum novumque, et qui extrinsecus casuque intraverit, statuunt, videamus. Hujus enim opinionis antistites, quod maxime suabile videatur, circa annum septimum dicunt, ea quæ sensu prædita est, virtute organis formata atque distincta, ipsum ingressum esse. Quod si Christus mens est, ut illi opinantur, sic simul erit **D** Christus et non erit. Antequam enim mens sensusque ingrediatur, ne quidem est. Quod si Christus, ut ipsi volunt, mens est, in ipsum vero existentem mens ingreditur, sic rursus illorum sententia mens erit. Est igitur et non est eodem tempore Christus. Si autem, quæ illorum secta probatissima est, mens, ut et ipsi existimant, omnia est quæ sunt; quandoquidem materiam ingentem profitentur, et æqualis, ut sic loquar, cum Deo temporis ipsique cœvæ, primum hunc Christum et mentem et materiam statuunt, si quidem Christus mens est, quæ omnia est; unumque eorum quæ sunt, materia est, quæ ipsa ingentia est.

Ad specimen vero ac ostentationem, per eum modum divinam quoque virtutem in materia cruci affixam esse, ipsumque supplicium hoc aiunt non pertulisse, quasi scilicet impossibile sit ipsum hoc

(7) Ποιῆν. An παθῆν, pati?

τεχνητῶν, ὅσα τούτων ἔργα. Εἰ οὖν τῆς ὕλης ἔργον ὁ ἄνθρωπος, πάντως πού ταύτης χεῖρον. Ὑλῆς δὲ κάκιον οἱ ἄνδρες οὐδὲν καταλείπουσι· καὶ οὐκ ἴσασιν τῇ ὕλῃ μίγνυσθαι τὴν θεῖαν δύναμιν καὶ τῷ ταύτης χεῖρον·

Ἄ δὲ οἰκονομούμενοι λέγουσι, ταῦτα οὐδ' ἐπινοῆσαι οἴονται. Διὰ τί γὰρ τῆς κρείττονος εἰκότος εἰς τὴν τοῦ ἀνθρώπου ὑπόστασιν τὴν ὕλην δεδέσθαι νομίζουσιν; Ἡ διὰ τί οὐκ αὐτάρκης ἡ εἰκὼν, ὡς ἐπὶ τῶν κατόπτρων, πρὸς τὸ πεφηνέναι τὸν ἄνθρωπον; Ἡ καθάπερ αὐτὸς ὁ ἥλιος πρὸς γένεσιν ἀπάντων τῶν γινομένων καὶ φθορὰν αὐτάρκης· ἐμιμήσατο δὲ τὴν εἰκόνα κατὰ τὴν ποίησιν τῆς σφετέρας αὐτῆς δημιουργίας. Τίτι ποτὲ ὦν εἶχεν; Ἀρά γε τῇ μιχθείσῃ πρὸς αὐτὴν θεῖα δύναμις, οὐκοῦν ἐν ὄργάνου λόγῳ θεῖα δύναμις, οὕτω γε πρὸς τὴν ὕλην; Ἀλλὰ τῇ ἀτάκτῳ κινήσει, οὕτως εἰδοποιούσῃ τὴν ὕλην; Ἀλλὰ πάντα γε τὰ ὅμοια ἐν τάξεσι καὶ ἀκριβείαις διὰ μιμήσεων ἀφικνεῖται εἰς τέλος. Οὐδὲ γὰρ οἰκίαν ἢ πλοῖον, ἢ τι ἕτερον τῶν τεχνιτῶν δι' ἀταξίας ἀποτελεῖσθαι οἴονται οὐδὲ ἀνδριάντα, ὅπερ ἡ τέχνη πρὸς ἀνθρώπου μίμησιν ἐμμηχανήσατο.

Τὸν δὲ Χριστὸν οὐδὲ γινώσκοντες, ἀλλὰ Χριστὸν αὐτὸν προσαγορεύοντες τῇ πρὸς τὸ β' στοιχεῖον μεταλήψει, ἕτερον σημαίνόμενον ἀντὶ τοῦ κυρίως περὶ αὐτοῦ ὑκειλημμένου εἰσάγοντες, Νοῦν εἶναι φασίν. Εἰ μὲν, τὸ γνωστὸν καὶ τὸ γινώσκον καὶ τὴν σοφίαν αὐτοῦ λέγοντες ὁμόφωνα, οὕτως τοῖς ἀπὸ τῶν ἐκκλησιῶν περὶ αὐτοῦ λέγουσι διατακτόμενοι, οὕτω γε ἀλώσονται· τίς οὖν τὴν λεγομένην παλαιὰν ἔπασαν ἱστορίαν ἐκβάλλουσιν; Εἰ δὲ ἐπιγενητὸν κατὰ τινὰς λέγουσι καὶ τῶν ἑξωθεν ἐπεισιόντων καὶ συμβαινόντων, σκοπήσωμεν. Οἱ γὰρ δὴ ταύτης προϊστάμενοι τῆς δόξης πιθανὸν μάλιστα λέγουσι περὶ τὰ ἐπὶ ἔτη τῆς αἰσθητικῆς δυνάμεως διαρθρωθείσης αὐτὸν ἐπεισερχεσθαι. Εἰ δὴ νοῦς ἐστὶν ὁ Χριστὸς κατ' αὐτοῦς, οὕτω γε ἔσται τε ἅμα καὶ οὐκ ἔσται· πρὶν μὲν γὰρ ἐπεισελεῖν τὸν νοῦν, οὐδέποτε ἔσται. Εἰ γε νοῦς ἐστὶ κατ' αὐτοῦς ὁ Χριστὸς, ἀλλὰ μὴν ὄντι γε αὐτῷ ἐπεισερχεται ὁ νοῦς, οὕτως οὖν πάλιν κατ' αὐτοῦς ἔσται ὁ νοῦς. Ἔστι γε καὶ οὐκ ἔστιν ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ ὁ Χριστὸς. Εἰ δὲ κατ' αὐτῶν τὴν καλλίστην αἴρεσιν ὁ νοῦς κατ' αὐτοῦς ἐστὶ τὰ ὄντα πάντα· ἐπεὶ τὴν ὕλην ἀγένητον ὑποτίθενται καὶ ἰσόχρονον ὡς εἰπεῖν τῷ Θεῷ, καὶ νοῦν καὶ ὕλην τοῦτον τὸν πρῶτον τὸν Χριστὸν ὑποτίθενται εἶναι, εἰ γε τὰ πάντα κατ' αὐτοῦς ἐστὶν ὁ Χριστὸς νοῦς ὦν, ὅς ἐστιν τὰ πάντα· καὶ ἡ ὕλη ἐν τῶν ὄντων, καὶ αὐτὴ ἀγένητος οὐσα.

Εἰς ἐπίδειγμα δὲ, τοῦτον τὸν τρόπον καὶ τὴν θεῖαν δύναμιν ἐνεσταυρωσθαι τῇ ὕλῃ, καὶ αὐτὸν ὑπομεμνησθῆναι τὸ πάθημα τοῦτο λέγουσιν, ὡς περ ἀδυνάτου ὄντος ἐκείνου τοῦτο ποιεῖν (7)· ὅπερ αὐτὸς ὁ Μανι-

χαῖος διαπράττεται λόγῳ περὶ τούτου διδάσκων "Ὅτι ἡ θεία δύναμις εἰς ὕλην κατακέκληται, καὶ πάλιν ἀποχωρεῖ. Τρόπον αὐτοὶ ἀναπλάττουσι. Τὸ μὲν γὰρ κατὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸν λόγον εἰπεῖν εἰς λύσιν ἀμαρτιῶν ἑαυτὸν ἐπιδεδωκέναι, ἔχει πλῆστιν τινὰ πρὸς πολλοὺς καὶ τῶν ἱστοριῶν τῶν καθ' Ἑλληνας, ὅτ' ἄν φασι, *Τινὰς ὑπὲρ σωτηρίας πόλεων ἑαυτοὺς ἐπιδεδωκέναι*. Καὶ παράδειγμα τοῦ λόγου ἔχει καὶ ἡ Ἰουδαίων ἱστορία, τὸν τοῦ Ἀβραάμ παῖδα εἰς θυσίαν τῷ Θεῷ παρασκευάσουσα. Τὸ δὲ εἰς πράγματος ἐπίδειξιν τῷ παθήματι ὑπάγειν τὸν Χριστὸν πολλῆς ἐστὶν ἀμαθίας, εἰς διδασκαλίαν καὶ γνῶσιν τῶν ὄντων τοῦ Λόγου ὄντος ὑπάρχου.

CAP. XXV. *Manichæorum abstinētia a viventibus, ridiculā. Quod abhorrent a nuptiis, dementia. Gigantum mythologia. Nimis allegorica expositio.*

Ἀπέχονται δὲ ἐμφύχων. Εἰ μὲν γὰρ ἐτέρου τινὸς χάριν, οὐ περιεργαστέον· εἰ δὲ διότι ἡ δύναμις ἡ θεία τούτων ἀπέστη μᾶλλον ἢ ἐνυπάρχει πλεῖον, γελοῖον αὐτῆ αὐτῶν ἡ προαιρεσις αὐτῆ. Εἴτε γὰρ τὰ φυτὰ ἔνυλα μᾶλλον, εἰς τροφήν καὶ διαίταν χρῆσθαι τῷ χείρονι πῶς εὐλογον; εἴτε πλεον ἐν τούτοις ἡ δύναμις ἡ θεία, ἐστὶ πρὸς τὴν τροφήν τὰ τοιαῦτα χρῆσιμα, τοῦ θρεπτικοῦ καὶ ἀξητικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς ὄντος σωματικωτέρου.

Τὸ δὲ ἀπέχεσθαι γάμου καὶ ἀφροδισίων, δεδειότας μὴ, κατὰ τὴν τοῦ γένους διαδοχὴν, ἐπὶ πλεον ἐνοικήσῃ τῇ ὕλῃ ἡ δύναμις ἡ θεία, θαυμάζω πῶς καὶ αὐτοὶ ἑαυτοὺς ἀποδέχονται. Εἰ γὰρ μὴ ἐξαρκεῖ ἡ τοῦ Θεοῦ πρόνοια, ὥστε καὶ διὰ γενέσεων, καὶ διὰ τῶν αἰεὶ καὶ ὡσαύτως ἐχόντων ἀποικονομήσασθαι τῆς ὕλης τὴν θεῖαν δύναμιν, τίς ἡ τοῦ Μανιχαίου ἐπίνοια ὑπὲρ τούτου διαμηχανήσασθαι δύναται; Οὐ γὰρ δήπου γιγανταίῳ λήμματι ὡς ἀληθῶς φησι τῷ Θεῷ βοηθὸς πρὸς τοῦτο γεγονέναι, ἵνα, τὰς γενέσεις ἀναιρῶν, σύντομον ποιήσῃ τὴν τῆς θείας δυνάμεως ἀπὸ τῆς ὕλης ἀναχώρησιν;

Ἄ δὲ λέγεται ὑπὸ τῶν ποιήσεων περὶ τῶν γιγάντων, ἀντικρυς μῦθος ἐστίν. Οἱ μὲν γὰρ περὶ τούτων διατάττοντες ἐν ἀλληγορίαις τὰ τοιαῦτα προφέρονται, τὸ σεμνὸν τοῦ λόγου ἀποκρύπτοντες τῇ τοῦ μύθου ἰδέᾳ· ὅσον ὅταν ἡ τῶν Ἰουδαίων ἱστορία φῆ, *Τοὺς ἀγγέλους ταῖς θυγατράσι τῶν ἀνθρώπων εἰς ἀφροδισίων συνελθούσθαι μίξιν*· τὰς γὰρ θρεπτικὰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς ἀπὸ τῶν ἄνω ἐπὶ τὰ τῆδε ἡ τοιαύτη προφορὰ τοῦ λόγου σημαίνει. Οἱ ποιηταὶ δὲ, ἐκ γῆς ἐνόπλους ἀνασχεῖν λέγοντες τούτους, εἰτ' εὐθύς πρὸς θεοὺς ἐπάραντας ἀπολωλέναι, τὸ ταχὺ καὶ ἐπίκτηρον τῶν σωμάτων ὑποδηλοῦντες, οὕτω τὴν ποίησιν εἰς ψυχαγωγίαν τῷ θαύματι κατακοσμοῦσιν. Οἱ δὲ, οὐδὲν εἰδότες τούτων, ἔνθα δ' ἄν παραλογισμοῦ τινος εὐπορήσῃ δύνωνται, ὁπόθεν δήποτε ἐκεῖνο ἔρμαϊον ἑαυτῶν ποιοῦνται, ὅπερ διαπραγματευόμενοι τὸ ἀληθὲς πάσῃ τέχνῃ καταγωνίζονται.

A facere: quod ipse Manichæus libro de ea re scripto instituit docere; quod nimirum divina virtus in materiam delapsa sit, ac rursus recedat. Modum illi comminiscuntur. Sane quidem ut dicatur juxta Ecclesiæ doctrinam semet ipsum tradidisse ad diluenda peccata, fidem quamdam vulgo obtinet, ex ipsis quoque Græcorum historiis, cum aiunt, *Nonnullos se ipsos dedidisse ut civitates incolumes præstarent*. Ejusque doctrinæ exemplum habet et Judæorum historia¹, quæ Abrahamæ filium in sacrificium Deo præparet aptetque. Rei autem ostentandæ gratia et ad specimen Christum passioni subjicere, magnæ inscitia est, cum Verbum ad rerum doctrinam ac scientiam præses ac legatus sit.

B Abstinent autem ab animatis. Si quidem ejus abstinētiæ alia ratio sit, haud curiosius investigandum. Sin autem ea ratione, quod divina virtus illis magis abest, aut amplius inest; ridiculus hic illorum animus ac sensus est. Sive enim stirpes et plantæ magis materiales sunt, quomodo conveniens exque ratione, ut eo quod deterius est, in cibum victumque utamur? sive major in eis est divina virtus, sunt istiusmodi in cibum utilia, cum animæ facultas nutriendi atque augmentum faciendi magis corporea ac crassior sit.

C Quod autem a nuptiis reque venerea se abstinēant, metuentes ne per generis successionem divina virtus in materia magis inhabitet, miror quomodo vel ipsi se ipsos, quod ita sentiunt, admittant. Si enim nec Dei providentia sufficit, ut tum per generationes, tum per ea quæ semper eodemque modo se habent, divinam virtutem a materia eximat; quid Manichæi solertia et subtilitas eam in rem machinari potest? Num enim vero giganteo munere vere Deo in hoc dicit adjutor existere, ut sublatis generationibus divinam virtutem a materia brevi præstet recedere?

D Quæ vero poætæ de gigantibus tradunt, palam fabula est. Qui enim de his statuunt, alio quam verba sonent, sensu, talia proferunt, fabulæ specie sermonis gratiam contegentes, ut cum refert Judæorum historia²: *Venisse angelos ut cum filiabus hominum commiscerentur*; nempe quod ita loquitur hoc significans, vires animæ quæ inserviunt nutritioni, a supernis ad terrena descivisse. Poætæ autem qui dicant, *Eos, cum armati e terra emerissent, mota statim in deos rebellione periisse*; ut caducam celerisque interitus corporum indolem insinuarent, in hunc modum recreandorum ex rei miraculo animorum causa poesin exornant. Hi vero, cum nihil horum intelligant, ubi ullius paralogismi ansam nancisci licuerit, undecunque tandem sibi inventum avidè arripiunt, et ad everendam quoquo pacto veritatem omni arte consurgunt.

¹ Gen. xii, 1.   ² Gen. vi, 2.

CAP. XXVI. *Ignis Manichaicus vexatus. Ignis ille, ipsa materia.*

Ignis autem ille, urendi quidem vi præditus, nihil tamen lucis habens, qui sit extra mundum, quonam eis loco consistit? Nam si quidem in mundo est, cur mundus hactenus incolumis perseverat? Nam si aliquando ipsum, ei propinquando, corrumpet, nunc quoque ipsi conjunctus est. Si autem seorsum est, velut in propria sede ac loco sublimis, quid postea ut in mundum delabatur ei accidet? Aut quo modo e loco suo excedet, qua necessitate, cujusve excussus violentia? Quænam vero etiam ignis substantiâ possit intelligi sine pabulo? Aut quomodo humidum illi pabulum est? nisi quod quæ de illo ex naturæ magis rationibus dicuntur, non est hujus tractatus disquirere. Illud autem ex his quæ dicta sunt, prorsus manifestum est. Ignis enim extra mundum consistens, omnino est quam ipsi vocant materiam: quandoquidem sol et luna, puri purorum divina virtute ab hoc igne sejuncti sunt, nulla suarum partium in hoc igne relicta. Erat hic ignis ipsa per se materia, ab omni cum divina virtute prorsus semotus commercio. Quamobrem ubi mundus omni divina virtute illi adversante evacuabitur, ejusmodi rursus ignis relinquetur; quonam igitur modo ignis aut aliquid corrumpet, aut ab eo corrumpetur? Ab eo enim quod simile est, non video qua ratione sit futura corruptio. Quod enim fiet materia, divina ab ea virtute sejuncta, hoc erat priusquam divina virtus cum ea commisceretur. Si quidem igitur materia, divina destituta virtute peritura est, quidni perit, antequam etiam divinam virtutem ullumve munus creationis consequeretur; ut deinceps materia pereat, et in infinitum id faciat? Et quid prodest? Quod enim ex prima voluntate factum non est, ex sequenti quomodo fiet? aut quænam Deo ratio, ut negotia differat, quæ ne in viro quidem se bene habere videri queant; illis enim quod impossibile sit deliberare proclive dicatur competere, qui faciunt, ut nec tunc velint cum possibile est. Cæterum, nisi quid aliud, Deum supra essentiam et quem dicunt, velut novam quamdam materiam inducunt: nec eam quidem, quam viri prudentes omnino conjunctam existimant, aut quæ omnium extremum est, vixque in mentem ut eam homo intelligat, venire possit. Enimvero ignis ille tenebrosus, plusne valet quam materia, quæ divina desolanda virtute est, an minus? Ac si quidem minus, quomodo expugnabit quod est majus? Sin autem plus, ad se quidem reducere poterit, cum sit ejusdem naturæ: haud tamen corrumpet, ut neque Nilus, qui ab illo abscinduntur sinus.

Τὸ δὲ πῦρ αὐτοῖς τὸ καυστικὸν μὲν, ἀφεγγὲς δὲ, τὸ ἐκτὸς τοῦ κόσμου, ποῦ ἴδρυται; Εἰ μὲν γὰρ ἐπὶ τὸν κόσμον, τί τὸ ἀίτιον τοῦ ἀπαθῆ εἶναι μέχρι τοῦ παρόντος τὸν κόσμον; Εἰ γὰρ διαφθερεῖ ποτε αὐτὸν πλησιάσαν, καὶ νῦν πρὸς αὐτὸν συνῆπται. Εἰ δὲ χωρὶς ἐστίν, οἷον ὡς ἐν ἰδίῳ τόπῳ μετέωρον, τί παθὼν ὑστερον ἐπιπέσεται τῷ κόσμῳ; Ἡ πῶς τοῦ ἰδίου τόπου ἐκστήσεται ὑπὸ τινος ἀνάγκης καὶ βίας; Τίνα δὲ καὶ ὕλης χωρὶς ἐννοεῖν τοῦ πυρὸς ὑπόστασιν; Ἡ πῶς τὸ ὑγρὸν τούτῳ ἐστὶν τροφῆ; ἢ ὅσα λέγεται φυσικώτερον, οὐ τοῦ παρόντος λόγου ἐστίν. Ἐκεῖνο δὲ πάντως που φανερὸν ἐκ τῶν εἰρημένων. Τὸ γὰρ πῦρ τοῦ κόσμου ἐκτὸς ἀκριβῶς ἐστὶν ἡ λεγομένη ὑπ' αὐτῶν ὕλη· ἐπειδήπερ ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη καθαρὸν καθαρῶν ὄντες διὰ τῆς θείας δυνάμεως ἀπεξεύχθησαν τοῦ πυρὸς τούτου, οὐδὲν ἑαυτῶν ἐν τῷ πυρὶ τούτῳ ὑπολείψαντες μέρος. Τοῦτο ἦν ἡ ὕλη καθ' ἑαυτήν, τὸ ἀκριβῶς ἄμικτον πρὸς τὴν θείαν δύναμιν. Ὡστε, ἂν κενωθῆ κόσμος τῆς κατ' αὐτοῦ δυνάμεως θείας, πάλιν τοιοῦτον ὑπολειφθήσεται πῦρ, πῶς οὖν τὸ πῦρ ἢ διαφθερεῖ τι, ἢ ὑπ' ἄλλου φθαρήσεται; Πρὸς γὰρ τοῦ ὁμοίου οὐχ ὁρῶ πῶς γενήσεται ἡ φθορά. Ὁ γὰρ γενήσεται ἡ ὕλη, τῆς θείας δυνάμεως ἀποξεύχθεισα, ταῦτ' ἦν πρὶν καὶ μεμίχθαι πρὸς αὐτὴν τὴν θείαν δύναμιν. Εἰ τοίνυν ἀπολεῖται ἐρημωθείσα τῆς θείας δυνάμεως, διὰ τί μὴ καὶ ἀπώλετο πρὶν καὶ θείαν δύναμιν γενέσθαι ἢ ἄλλην δημιουργίαν, ἵνα ἀπόληται ἡ ὕλη, καὶ τοῦτο ποιήσῃ μέχρις ἀπείρου; Καὶ τί τὸ ὄφελος; Ὁ γὰρ μὴ ἐγένετο ἐκ τοῦ πρώτου βουλήματος, πῶς ἐκ τοῦ δευτέρου γενήσεται; ἢ τίς ὁ λόγος Θεῶ, ἀναθεῖναι πράγματα, ἃ οὐδ' ἐπ' ἀνθρώπου καλῶς ἔχειν ὑπονοεῖν; Τὸ γὰρ ἀδύνατον πρόσσεσι τῷ βουλευέσθαι ἐπὶ τῶν ποιούντων πρὸς τῷ μηδὲ τὸ βούλεσθαι, κὰν δυνατὸν ἦ, προχείρως χρῆναι λέγειν. Πλὴν εἰ μὴ τι ἕτερον, Θεὸν καὶ τὸν ἐπέκεινα οὐσίας λέγουσιν, ὡσπερ καινὴν τινα εἰσάγουσιν ὕλην· καὶ οὐχὶ τὴν ὑπερημμένην παρὰ τοῖς νοῦν ἔχουσιν· ἦν ἢ μὴ παντάπασιν οὖσαν ὁ λόγος εὐρίσκει, ἢ τὸ πάντων ἔσχατον καὶ μόγις εἰς ἔννοιαν ἀνθρωπίνην ἀφικνεῖσθαι δυνάμενον. Ἀλλὰ γὰρ τὸ πῦρ τὸ ἀφεγγὲς, ἄρα γε πλεον ἐστὶν τῆς μελλούσης ἐρημωθήσεσθαι ὕλης ἀπὸ τῆς θείας δυνάμεως, ἢ ἔλαττον; Ἀλλ' εἰ μὲν ἔλαττον, πῶς καταγωνιεῖται τὸ πλεον; εἰ δὲ πλεον, ἐπανάγειν μὲν αὐτὸ δυνήσεται, τῆς αὐτῆς ὄν φύσεως· οὐ μὴν διαφθεῖρει γε αὐτό· ὡσπερ οὐδὲ ὁ Νεῖλος τοὺς ἀπ' αὐτοῦ ἀποτεμνομένους κόλπους.